

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Olga Broulímová

Výchova a vzdělávání šlechticů v českých zemích 18. - 19. století

Education of Noble Women in the Bohemian Lands 18th – 19th Centuries

Praha 2013

Vedoucí práce: PhDr. Luboš Velek, Ph. D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 5. 2013

Olga Broulímová

Poděkování:

Ráda bych poděkovala všem, bez jejichž přispění by tato práce pravděpodobně nevznikla. V první řadě děkuji vedoucímu bakalářské práce, PhDr. Luboši Velkovi, Ph. D., za jeho pochopení, rady a připomínky k práci. Díky patří samozřejmě rodině – především zesnulému dědečkovi – za vytrvalou a neutuchající podporu při studiu. Největší poděkování si zaslouží můj přítel, který byl dlouhodobému vzniku celé práce bezprostředně přítomen a musel snášet mé nálady i tvůrčí vypětí v první linii.

Klíčová slova (česky):

Výchova, vzdělávání, šlechta, šlechtična, dítě, osvícenství, české země

Klíčová slova (in English):

Upbringing, Education, Aristocracy, Noble Woman, Child, the Enlightenment, Bohemian Lands

Abstrakt (česky):

Předkládaná bakalářská práce si vytkla za cíl nastínit průběh a podobu výchovného a vzdělávacího procesu dívek ve šlechtickém prostředí v českých zemích, konkrétně v období 18. – 19. století. Za použití literatury, pramenů a absolventských prací popisuje výchovu a vzdělávání urozených dívek od jejich narození až po završení vzdělávacího procesu v klášterní škole nebo absolvování vzdělávací cesty po Evropě, respektive až do uzavření sňatku a založení vlastní rodiny. Kromě požadavků na výchovu a vzdělávání šlechtických dětí, včetně specifické skladby vyučovacích předmětů, je věnována pozornost také osobám, jež výchovu a výuku zajišťovaly – tedy chůvám, vychovatelkám a učitelům. Práce se zabývá také osvícenstvím a pedagogickými názory soudobých myslitelů od Johna Locka až po Johanna Friedricha Herbarta. Na příkladu výchovných instrukcí a úvah z per urozených dam je demonstrován fenomén osvícené „nové matky“. Zmíněny jsou též instituce poskytující podporu a vzdělání neprovdaným šlechticům či dívkám ze zchudlých rodů, jakými byly ústavy šlechticů a nadace.

Abstract (in English):

The presented bachelor's thesis is going to outline the progress and the form of an educational process of girls in an aristocratic environment in the Bohemian Lands, particularly in the 18th - 19th century. By using literature sources and graduate's works, it describes the education of noble girls from their birth up to the completion of the educational process in the convent school or by an educational trip to Europe, respectively up to the weddings and starting their own families. Besides the requirements for education of noble children, including specific structure of subjects, the thesis pays attention to the people who provide upbringing and teaching - that are nannies, governesses and teachers. The thesis also deals with the Enlightenment and educational views of contemporary thinkers from John Locke to Johann Friedrich Herbart. By way of example of educational instructions and reflections written by noble ladies, the phenomenon of enlightened "new mother" is demonstrated. The institutions providing support and education to unmarried noble women and girls from impoverished families, such as the institutes for noble women and foundation, are mentioned as well.

Obsah

1	Úvod	8
2	Kulturní a společenská situace v 18. – 19. století	12
2.1	Osvícenství.....	13
2.2	Osvícenský absolutismus	15
2.3.	Výchova a vzdělávání pohledem osvícenců a na ně navazujících myslitelů... 16	
2.3.1	<i>John Locke</i>	16
2.3.2	<i>Jean Jacques Rousseau</i>	17
2.3.3	<i>Johann Heinrich Pestalozzi</i>	18
2.3.4	<i>Johann Friedrich Herbart</i>	19
3	Výchova šlechticů	21
3.1	Rané období péče a výchovy	23
3.1.1	<i>Přístupy k mateřství aneb Kojit nebo nekojit?</i>	23
3.1.2	<i>Chůvy</i>	26
3.2	Z rukou chův až do počátku vzdělávacího procesu	27
3.2.1.	<i>Výchovné instrukce</i>	28
3.2.1.1	<i>„Nová matka“ Marie Josefa z Windischgrätzu</i>	28
3.2.1.2	<i>Osvícená Marie Kristýna z Dietrichsteinu</i>	30
3.2.1.3	<i>Další autorky zaujaté výchovou</i>	32
3.2.2	<i>Vychovatelky, guvernanky</i>	35
4	Vzdělávání šlechticů	37
4.1	Učitelé	37
4.2	Rozvržení dne	38

4.3	Předměty typické pro šlechtické vzdělání.....	40
4.3.1	<i>Jazyky</i>	41
4.3.2	<i>Ovládnutí slova i písma</i>	42
4.3.3	<i>Hudba</i>	44
4.3.4	<i>Kreslení a malování</i>	44
4.3.5	<i>Četba</i>	45
4.3.6	<i>Praktické dovednosti a vedení domácnosti</i>	47
4.3.7	<i>Tanec</i>	48
5	Završení vzdělání a sňatek	50
5.1	Klášterní školy	50
5.2	Vzdělávací cesty	51
5.3	Ústavy šlechticů a nadace	53
5.3.1	<i>Ústavy šlechticů</i>	53
5.3.2	<i>Nadace</i>	55
6	Závěr	56
7	Seznam literatury a pramenů	59
8	Obrazové přílohy	64

1 Úvod

Ve své bakalářské práci se věnuji výchově a vzdělávání šlechtičen v českých zemích v 18. až 19. století. Třebaže se dějiny žen všeobecně těší čím dál většímu zájmu, výchova a vzdělávání dam ve šlechtickém prostředí patří stále mezi témata, jimž se dosud nedostalo příliš velké pozornosti. Na vině může být jak upřednostňování politických dějin na úkor dějin každodennosti, tak i nedostatek či prozatímní neobjevení pramenů týkajících se šlechtičen, které většinou nepůsobily tolik na očích veřejnosti jako jejich manželé. Plnily role matek, manželek a hostitelek. Ač stály tak trochu v pozadí vedle svých dědů, otců, mužů, synů a bratrů, i na jejich výchovu a vzdělávání byl kladen náležitý důraz. Právě na nich spočívalo předávání jakéhosi urozeného *know-how* potomkům.

Předkládaná bakalářská práce je členěna do čtyř hlavních kapitol, z nichž se jako stěžejní dají označit především kapitoly druhá a třetí. První kapitolu pojmenovanou Kulturní a společenská situace v 18. – 19. století zahajuje stručný přehled dějinných událostí osmnáctého a devatenáctého století. Na něj navazuje podrobnější pasáž věnovaná fenoménu osvícenství a jeho vlivu na evropskou společnost, včetně jeho spojení s absolutismem. Další odstavce pojednávají o tom, jak na výchovu a vzdělání v obecné rovině nahlíželi osvícení myslitelé a zároveň přední představitelé tehdejší pedagogiky, třeba Jean Jacques Rousseau nebo Johann Heinrich Pestalozzi. Druhá kapitola nese název Výchova šlechtičen. V této části práce je věnována pozornost jen výchovnému působení na urozené děti, a to od jejich narození do věku zhruba pěti až šesti let. Nastíněny jsou zde cíle šlechtické výchovy, částečně přímo a zčásti pomocí výchovných instrukcí, které pro své syny a dcery sepsaly některé urozené matky, jež se nechaly ovlivnit osvíceným přístupem k mateřství. Opomenut není ani personál podílející se na péči o šlechtické potomky v této fázi vývoje dítěte – kojné, chůvy, vychovatelky a guvernanky.

Na část výchovnou navazuje třetí kapitola zabývající se vzděláváním šlechtičen. Od učitelů se přechází k rekonstruování toho, jak vlastně vypadal běžný vyučovací den urozené dámy a je také připojeno jeho malé srovnání s rozvrhem chlapeckým. Celý tento oddíl pak završuje výčet jednotlivých předmětů typických pro výuku šlechtického potomka. Závěrečná pasáž nadepsaná Završení vzdělání a sňatek líčí, jak mohla urozená dívka zakončit své vzdělání. Jednu variantu představovaly klášterní školy, v nichž šlechtičny strávily v některých případech pár měsíců, ale klidně i pár let. Asi od konce 18. století se rozmáhala druhá možnost, jak završit vzdělání dcery z nejvyšší vrstvy

společnosti, a to sice vzdělávací cesta po Evropě. Obdoba kavalírské cesty sloužila k vyzkoušení nabitých znalostí v praxi a zároveň i k jejich dalšímu prohloubení. Na samém konci čtvrtého oddílu jsou zmíněny ústavy šlechticů a nadace, které si kladly za cíl zaopatření a pomoc chudým a neprovdaným dívkám a ženám ze šlechtického stavu.

Práce není rozdělena na 18. a 19. století, což by se možná na první pohled nabízelo. Výchova a vzdělávání jsou svázány koncepcemi a tradicí a v časovém horizontu nelze určit jednoznačný předěl, kdy ve výchově a vzdělávání skončilo století osmnácté a začalo století devatenácté. Časové vymezení tak slouží pouze ke stanovení hranice, v níž se oba dva jevy zkoumají. Jelikož je téma bakalářské práce zaměřeno na šlechtičny v českých zemích, demonstrovala jsem jednotlivé projevy výchovy a vzdělávání v urozeném prostředí na příslušnicích a příslušnících českých šlechtických rodů.¹ Pokud už ta či ona šlechtična přímo z českého šlechtického rodu nepocházela, usilovala jsem o to, aby alespoň prostřednictvím sňatku, vlastnictvím majetku či pobytem na území českých zemí, byla do určité míry s českým prostorem v kontaktu. Jako nejužitečnější se v tomto ohledu ukázaly být dámy z rodu Schwarzenbergů. Při psaní příjmení jsem se snažila držet příručky z pera Petra Maška,² křestní jména jsem si pro většinou dovolila počestit, ač se dá předpokládat, že je v takovéto podobě urozené dámy a pánové nikdy neužívali.

Při sestavování bakalářské práce jsem pracovala jak s českou literaturou, tak s literaturou zahraniční provenience a okrajově i s prameny. Jako nejpřínosnější ze zahraničních titulů byly publikace Hannese Stekla³ a Christy Diemel.⁴ Stekl se ve své práci věnuje životu šlechty v habsburské monarchii, konkrétně rodinám Schwarzenbergů a

¹ V práci jsou zmiňováni především zástupci rodu Schwarzenbergů, Windischgrätzů, Dietrichsteinů, Schliků. Blíže k rodu Schwarzenbergů např. MARKUS, Antonín, *Rod knížat ze Schwarzenbergu*, Nakladatelství svazu českých úředníků a zřízců knížet ze Schwarzenbergu, Třeboň 1936; SCHWARZENBERG, Karl, *Geschichte des reichständischen Hauses Schwarzenberg*, Neustadt an der Aisch 1963. Blíže k Windischgrätzům např. STEKL, Hannes – WAKOUNIG, Marija, *Windisch-Graetz. Ein Fürstenhaus im 19. und 20. Jahrhundert*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1992; HOFMANN, Gustav, *Rodinný archiv Windischgrätzů – rozbor fondu*, Sborník archivních prací, 45, 1993, č. 5, s. 441-551. Blíže k Dietrichsteinům např. KROUPA, Jiří, *Dietrichsteinové v pol. 17. stol. a model tzv. kavalírské cesty*, in: *Historická Olomouc a její současné problémy*, 4, Olomouc 1983, s. 109-117; KORDIOVSKÝ, Emil – SVOBODA, Miroslav (redd.), *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba*, XXIX. Mikulovské sympozium, 11. – 12. října 2006, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně-Moravský zemský archiv v Brně-Státní okresní archiv Břeclav, Mikulov-Brno 2006. Blíže k rodu Schliků např. VINAŘ, Otakar, *Pět století Schliků*, in: *Heraldika a genealogie*, XXXI, 3-4, 1998, s. 121-176; ŠEDINOVÁ, Jitka, *Deníky hraběte Františka Josefa Jindřicha Schlika*. Diplomová práce. Univerzita Pardubice, Pardubice 2010.

² MAŠEK, Petr, *Modrá krev*. Minulost a přítomnost šlechtických rodů v českých zemích, Mladá fronta, Praha 1992.

³ STEKL, Hannes, *Österreichs Aristokratie im Vormärz*. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürsten Häuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973.

⁴ DIEMEL, Christa, *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800-1870, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1998.

Liechtensteinů. Christa Diemel obrací svou pozornost na urozené dámy žijící v německém prostoru v 19. století. K zasazení práce do historického kontextu mi posloužily práce z per českých autorů. Na prvním místě si dovoluji zmínit práci kolektivu autorů v čele s Jaroslavem Pánkem a Oldřichem Tůmou,⁵ kteří se zabývají dějinami českých zemí od samotného formování českého státu až na práh roku 1993. 18. století nazírané z nejrůznějších úhlů stojí v centru zájmu Pavla Běliny, Jiřího Kaše a Jana P. Kučery.⁶ Dějiny Rakouska zpracovalo několik autorů pod vedením Václava Vebera.⁷ Využila jsem také heslovitě uspořádanou publikaci od Aleše Skřivana⁸ a obdobně koncipované dílo, za jehož vznikem stojí Miroslav Hroch a kolektiv tvůrců.⁹

Z české literatury zabývající se ženskou otázkou bych ráda vyzdvihla především práce Mileny Lenderové, která se tomuto tématu věnuje dlouhodobě, a to prakticky ve všech vrstvách společnosti. Já jsem hojně využívala zejména její knihu o Pavlíně ze Schwarzenbergu¹⁰ či publikaci věnovanou ženským deníkům.¹¹ Díla zabývající se pedagogikou mi posloužila při sepisování první kapitoly. Jak práce Miroslava Cipra,¹² tak i práce Jiřího Dvořáčka¹³ zachycuje základní pedagogické myšlenky nejen z doby osvícenství, ale i z období předcházejících a na osvícenství navazujících. Práce Iva Cermana¹⁴ o šlechtě a jejím vztahu k osvícenství se mi staly oporou při tvorbě druhého oddílu zaměřeného na výchovu.

Vzhledem k nevelkému počtu literatury, která by se orientovala pouze na svět šlechtických dam a jeho nejrůznější aspekty v 18. a 19. století, jsem se rozhodla využít k získání mnoha zajímavých a často i nedocenitelných informací absolventské práce studentů českých univerzit. Ve valné většině z nich je zkoumán život neprovdaných urozených dam z českých šlechtických rodů. Badatelé při jejich sestavování pracovali jak s osobní korespondencí šlechtičen, tak i s jejich deníky a další pozůstalostí. Nastíněna je tu

⁵ PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kol., *Dějiny českých zemí*, Karolinum, Praha 2008.

⁶ BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P., *Velké dějiny zemí koruny české*, Svazek X., 1740-1792, Paseka, Praha – Litomyšl, 2001.

⁷ VEBER, Václav a kol., *Dějiny Rakouska*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.

⁸ SKŘIVAN, Aleš, *Lexikon světových dějin 1492 – 1914*, Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha 2002.

⁹ HROCH, Miroslav a kol., *Encyklopedie dějin novověku 1492 – 1815*, Libri, Praha 2005.

¹⁰ LENDEROVÁ, Milena, *Tragický bál. Život a smrt Pavliny ze Schwarzenbergu*, Paseka, Praha – Litomyšl 2004.

¹¹ TÁŽ, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Tritton, Praha 2008.

¹² CIPRO, Miroslav, *Průvodce dějinami výchovy*, Panorama, Praha 1984.

¹³ DVOŘÁČEK, Jiří, *Kompendium pedagogiky*, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Praha 2009.

¹⁴ CERMAN, Ivo, *Habsburgischer Adel und Aufklärung. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2010; TÝŽ, *Šlechtická kultura v 18. století*. Filozofové, mystici, politici, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011.

jak výchova, tak i vzdělávání a cestování v 18. a 19. století. Na závěr bych zmínila také přínosnost využití archivních pramenů, které v dnešní době představují jednu z nejlepších možností, jak nahlédnout do života šlechty. Já jsem ve své práci pracovala s prameny okrajově. Čerpala jsem pouze z pozůstalosti Marie Eleonory z Windischgrätzu.¹⁵ Údaje odtud získané jsem využila v kapitole věnované vzdělávání šlechticů, konkrétně k rekonstrukci podoby běžného vyučovacího dne urozené dámy a částečně také k nahlédnutí do obsahu její výuky prostřednictvím školních sešitů a různých studijních poznámek.

¹⁵ Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter u Nepomuku, fond Rodinný archiv Windischgrätz, inv. č. 1680, karton č. 421, Školní sešity, poznámky.

2 Kulturní a společenská situace v 18. – 19. století

České země, stejně jako celá habsburská monarchie a zbytek Evropy, prošly v průběhu 18. a 19. století celou řadou změn a zvratů. Nejednalo se pouze o transformace v oblasti politické. Došlo i na myšlenkové a umělecké proudy a ušetřeno nezůstalo ani stavovské uspořádání.¹⁶ V této práci není prostor pro podrobný popis všech změn a událostí, k nimž došlo ve vymezeném období a ani to není jejím záměrem. Podobu 18. a 19. století tak nastíním jen pomocí výčtu několika málo událostí. Podrobněji si dovolím zmínit pouze vybrané jevy, které se z mého pohledu mohly hlavním způsobem podílet na podobě a způsobech výchovy a vzdělávání v 18. – 19. století (nejen) ve šlechtickém prostředí v českých zemích. Konkrétněji bude jejich vliv na výchovu a vzdělávání zmíněn v navazujících kapitolách.

Pro Habsburky a zainteresované evropské státy začalo 18. století sérií válek. Nejprve probíhal boj o španělské dědictví, pak dědictví polské a dědictví rakouské. Zatímco se hrálo o nemalé zisky, spatřil v Itálii světlo světa klavír a z Francie se začal šířit nový umělecký směr – rokoko. Sedmiletá válka, která vypukla po polovině století, znamenala pro Rakousko definitivní ztrátu Kladska a větší části Slezska. Archeologické objevy v Itálii podnítily vznik neoklasicismu a Josef Haydn složil svou první symfonii. Nejpodstatnější události tohoto století se ovšem teprve chystaly. Útokem na Bastilu v roce 1789 začala Velká francouzská revoluce, která si vyžádala hlavu Ludvíka XVI. a otevřela dveře k nástupu Napoleona Bonaparte na politickou scénu. Literatura a hudba se v závěru 18. století zcela poddaly romantické duchu.

S vypuknutím Velké francouzské revoluce začalo dlouhé devatenácté století. V roce 1804 Napoleon Bonaparte dosáhl své korunovace na císaře. Napoleonské války posléze zaměstnávají evropské státy až do roku 1815, kdy definitivně končí napoleonská éra, díky níž mohl evropský kontinent poznat kouzlo empíru. Neklidné dějinné období ukončuje Vídeňský kongres uspořádáním poměrů v Evropě. Relativní období klidu poté přerušuje revoluční rok 1848, kdy vyvrcholily snahy evropských národů o vznik občanské společnosti a odstranění posledních přežitků feudalismu. Na rakouský trůn usedá František

¹⁶ Změny v myšlenkových a uměleckých proudech lze souhrnně označit pojmem modernismus. Modernismus reagoval na nové politické, společenské a ekonomické aspekty soudobého světa. Stavěl se proti zálibě v historismu a lpění na tradicích. V architektuře, hudbě, výtvarném umění, literatuře, ale také v náboženství prosazoval nový, moderní pohled. Křesťanství se pokusil spojit s moderní vědou a filozofií. Ve výtvarném umění se představitelem modernismu stal romantismus, realismus, impresionismus, postimpresionismus, symbolismus, secese a další.

Josef I. Umění vládne realismus. Prusko-rakouská válka v roce 1866 vyústila ve vznik Rakousko-Uherska a sjednocení Německa. Německo, Itálie a Rakousko-Uhersko vytváří v roce 1882 Trojspolek. Devatenácté století ukončuje až sarajevský atentát na následníka trůnu Františka Ferdinand d'Este, který rozpoutal první světovou válku.

2.1 Osvícenství

Za jeden z hlavních faktorů, který přinesl v 18. století zásadní změnu v nazírání na svět a měl nezanedbatelný vliv na kulturní a společenský vývoj, lze označit nový myšlenkový a duchovní proud - osvícenství.¹⁷ Pro osvícenství se stalo příznačným hluboké přesvědčení o významu poznání a vědy i snaha co nejvíce rozšířit poznatky o lidech i přírodě, aby vědecké poznání umožnilo nápravu společnosti cestou reform. Předchozí vývoj, ať již to byl středověk, či doba baroka, byl chápán jako určitá „doba temna“, kdy víra a předsudky bránily uplatnění lidského rozumu.¹⁸ Klíčovými pojmy se tedy stávají rozum, kritičnost, duchovní svoboda, náboženská tolerance, nedůvěra vůči tradici a autoritě.¹⁹ Nový pohled na svět přináší větší pozornost věnovanou vzdělání, výchově a také ženskému pohlaví. Od osvícenství se ženská otázka stala i předmětem filozofických a vědeckých rozprav.²⁰

Zásadní význam pro vznik a rozvoj osvícenství měly myšlenky, objevy a výzkumy pocházející ze 17. století ze západní Evropy. Z Anglie vzešla filozofie Johna Locka (empirismus), Davida Huma (pokračovatel Lockova empirismu) či Edwarda Herberta z Cherbury (přirozené náboženství a deismus). Opomenout nelze ani činnost Issaca Newtona na poli fyziky (gravitační zákon, zákony dynamiky). Ze Spojených nizozemských provincií se pak šířila např. filozofie Barucha Spinozy (panteismus). Francie přispěla úvahami Pierra Bayleho či Jeana Mesliera (otázky náboženství a víry).

Osvícenství větší či menší měrou zasáhlo všechny evropské země a působilo v nejrůznějších oblastech – filozofie, ekonomie, právo, pedagogika, literatura, umění, přírodní vědy, historiografie, správa aj.²¹ Jestliže byly britské ostrovy kolébkou evropského osvícenství, pak za jeho skutečnou vlast lze považovat Francii.²² Zde bylo osvícenství úzce

¹⁷ Franc. *Lumières*, angl. *Enlightenment*, ital. *Lumi*, *Illuminismo*, něm. *Aufklärung*, rus. *Prosvjaščeniye*.

¹⁸ SKŘIVAN, *Lexikon světových dějin*, s. 230.

¹⁹ HROCH a kol., *Encyklopedie dějin novověku*, s. 227.

²⁰ LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Mladá fronta, Praha 1999, s. 9.

²¹ SKŘIVAN, *Lexikon světových dějin*, s. 231.

²² BĚLINA – KAŠE – KUČERA, *Velké dějiny zemí koruny české*, s. 164.

spjato s filozofií a otevřelo cestu k revoluci. Mezi nejvýznamnější francouzské osvícence patřili filozofové Charles Louis de Secondat Montesquie, François Marie Arouet známý jako Voltaire či Jean Jacques Rousseau, dále materialističtí filozofové Claude Adrien Helvétius, Paul Heinrich Dietrich von Holbach, Marie Jean de Condorcet a také tzv. encyklopedisté²³ – především Denis Diderot a Jean Le Rond d'Alembert.

Z časového hlediska můžeme osvětenství v Evropě vymezit zhruba lety 1680 – 1800. V rané fázi patřili mezi jeho představitele a stoupence spíše jednotlivci. Vrcholného rozkvětu dosáhlo osvětenství teprve před polovinou 18. století. Do českých zemí proniklo až kolem roku 1740.²⁴ Na rozdíl od západní Evropy přetrvávalo osvětenství v českých zemích hluboko do první poloviny 19. století. V českém prostředí se navíc odlišuje od západu i tím, že se objevuje ve dvojím pojetí. Jde jednak o osvětenství teritoriálně české, osvětenství v českých zemích, jednak o osvětenství jazykově české, české osvětenství ve vlastním slova smyslu.²⁵ Stoupenci zemsky pojatého českého osvětenství, ať už to byli státní úředníci, vědci, publicisté či zástupci části šlechtického stavu, žili v českých zemích a považovali je za svůj domov. V závislosti na svých možnostech si opatřovali nejen domácí, ale i zahraniční osvěcenskou literaturu a seznamovali se s jejími myšlenkami. Čeští šlechtici nebyli omezováni cenzurou v nákupu zahraniční literatury a díla filozofů a ekonomů z Francie, Anglie či protestantského Německa byla ve šlechtických knihovnách běžně přístupná.²⁶ Někteří vedli obsáhlou korespondenci s představiteli evropského osvětenství i s domácími kolegy. Významnou měrou přispívali také ke kulturnímu životu své doby, podporovali hudbu a divadlo, někteří byli sami umělecky činní.²⁷ V době osvětenství již byla šlechtická populace u nás téměř stoprocentně katolická.²⁸

²³ Filozofové a vědci spjatí spoluprací na významném 28svazkovém díle *Encyklopedie aneb Racionální slovník věd, umění a řemesel*, které podávalo systematický přehled tehdejších poznatků. Hlavními organizátory byli J. B. d'Alembert a D. Diderot, z dalších spolupracovníků: E. B. Condillac, A. Helvétius, P. H. D. Holbach, La Mettrie, Ch. L. Montesquieu, J. J. Rousseaus, A. R. J. Turgot, Voltaire. Citováno z: BENEŠOVÁ, Jitka a kol., *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*, Svazek 2, C/F, Diderot, Praha 1999, s. 368.

²⁴ Blíže k českému osvětenství např. HAUBELT, Josef, *České osvětenství*, Nakladatelství Rodiče, Praha 2004².

²⁵ PÁNEK – TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, s. 215.

²⁶ CERMAN, Ivo, *Česká šlechta v době osvětenství*, in: KNOZ, Tomáš – DVORÁK, Jan (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Matice moravská, Brno 2011, s. 115-143, zde s. 127.

²⁷ PÁNEK – TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, s. 215.

²⁸ CERMAN, *Česká šlechta v době osvětenství*, s. 125.

2.2 Osvícenský absolutismus

Osvícenství se podařilo proniknout kromě jiných oblastí také do podoby samotného způsobu vlády a státního zřízení. Absolutismus ve své základní podobě, jehož principem byla panovníkova moc ve státě neomezovaná žádnou jinou institucí či zájmovou skupinou, avšak řízená božími zákony a zákony, které vydal sám panovník či jeho předchůdci, dospěl v době osvícenství k určité transformaci. Výraz osvícenský absolutismus vznikl sice až v 19. století jako označení konkrétního druhu vlády, ale termín pro vědomé propojení politické moci monarchistického typu s osvícenskými zásadami a způsobem myšlení, pojem osvícené monarchie, existoval už v 18. století.²⁹

V praxi se osvícená podoba absolutismu uplatnila nejen ve střední Evropě – za vlády Fridricha II. Velikého v Prusku, za Marie Terezie, Josefa II. a Leopolda II. v habsburském soustátí – ale také v carském Rusku za vlády Kateřiny II. Veliké. Ve zmíněných zemích byly uskutečněny rozsáhlé reformy, avšak prosazené „shora“, na základě vůle panovníka, nikoliv jako výsledek nátlaku „zdola“. Nebyla tedy zpochybněna podstata absolutní autority vládce.³⁰ Osvícení panovníci do popředí kladli nikoliv již nákladnou reprezentaci a prospěch svého rodu, jak tomu bylo obvyklé u panovníků předchozího barokního období, ale snažili se především úzkostlivě plnit vladařské povinnosti, neboť se cítili být především služebníky státu. Mezi nejdůležitější vladařské povinnosti patřila starost o zlepšení materiálních podmínek života poddaných, protože ti odváděli největší sumu daní, z kterých zase mohl vyrůst dobře spravovaný stát.³¹

V zemích pod nadvládou Habsburků byla první osvícenou reformátorkou Marie Terezie.³² Marie Terezie sice sama o sobě nebyla velkou příznivkyní děl západoevropských, zvláště francouzských osvícenců, ale doprávala sluchu svým rádcům, kteří dovedli moderní filozofické a ekonomické teorie přizpůsobit potřebám habsburské monarchie. Zato její syn Josef II.³³ byl čtenářem osvícenských děl a na svých cestách Evropou, z nichž dvě vedly do Francie, se neváhal setkat s představiteli moderní filozofie a

²⁹ PÁNEK – TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, s. 210.

³⁰ BENEŠOVÁ a kol., *Všeobecná encyklopedie*, Svazek 1, A/B, Diderot, Praha 1999, s. 17.

³¹ VEBER a kol., *Dějiny Rakouska*, s. 342.

³² K osobnosti Marie Terezie blíže např. CERMAN, Ivo, *Tereziánská legenda*. Vývoj obrazu Marie Terezie v historických životopisech, in: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)* (= Opera Historica 11), České Budějovice 2006, s. 149-166; HERRE, Franz, *Marie Terezie*. Velká žena na habsburském trůně, Brána, Praha 2004.

³³ Blíže k osobnosti Josefa II. např. MAGENSCHAB, Hans, *Josef II. Revolucionář z boží milosti*, Brána, Praha 1999; MAGENSCHAB, Hans, *Josef II. Cesta Rakouska do moderní doby*, Ikar, Praha 2008.

vědy.³⁴ Ze spolupráce těchto panovníků s jejich rádci vzešla celá řada reforem, jež si kladly za cíl modernizaci všech oblastí života státu – školství, soudnictví, hospodářství, náboženské politiky ad., čímž položily základ ke vzniku moderní společnosti.

Ne všechny reformy se ovšem setkaly s kladným přijetím. Osvícenská inteligence, někteří osvícenští představitelé šlechty a církve, příslušníci nekatolických vyznání a venkovské obyvatelstvo většinu zásadních státních reforem, nebo alespoň ty, které se jich přímo týkaly, přijímaly s nadšením. Avšak šlechta se většinou nechtěla smířit se ztrátou svého politického postavení, privilegií a pravomoci nad poddanými, stejně jako se nehodlala rozloučit s dosavadním způsobem hospodaření na svých statcích. Zatímco se tedy toleranční patent Josefa II. setkal s podporou šlechty, rozhodné odmítnutí vyvolala berní a urbaniální reforma, kterou začal Josef II. připravovat v roce 1785.³⁵ Osvícenským reformám příliš neprospěla překotná rychlost, s níž byly vydávány, stejně jako jejich často autoritativní prosazování. Navíc tato modernizace státu podle osvícenských racionálních představ někdy zacházela příliš daleko.³⁶

2.3 Výchova a vzdělávání z pohledu osvícenců a na ně navazujících myslitelů

Osvícenství se kromě již uvedených oblastí dotklo také výchovy a vzdělávání. Novinky z oboru pedagogiky pronikaly do českých zemí jednak díky zahraniční literatuře, dále díky cestám šlechty po Evropě a v neposlední řadě i prostřednictvím sňatků uzavřených se šlechticemi ze západoevropských šlechtických rodů. Mezi nejvlivnější představitele osvícenské pedagogiky lze zařadit hned několik jmen, jejichž názory si mnohdy i výrazně odporovaly.

2.3.1 John Locke (1632-1704)

V závěru 17. století se začal pedagogickými otázkami zabývat John Locke. Locke vystudoval v Oxfordu přírodní vědy a lékařství, působil též jako domácí lékař a vychovatel ve šlechtické rodině.³⁷ Stavěl se kriticky ke stavu anglického školství. Vzdělávat se totiž mohly hlavně ty děti, jejichž rodiče měli dostatek finančních prostředků. Byl zastáncem individuální výchovy, jež si kladla za cíl vychovat gentlemana. Vzdělání gentlemana by mělo obsahovat mateřský jazyk, francouzštinu, latinu, zeměpis, astronomii, přírodovědu,

³⁴ VEBER a kol., *Dějiny Rakouska*, s. 210.

³⁵ CERMAN, *Česká šlechta v době osvícenství*, s. 140.

³⁶ VEBER a kol., *Dějiny Rakouska*, s. 214.

³⁷ DVORÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 40-41.

matematiku, dějepis, morálku a základy práva. Locke doporučoval rovněž tanec, jízdu na koni, výcvik v řemesle a v zahradničení a celou výchovu by mělo doplnit cestování.³⁸ Morálku a jakékoliv poznání si podle něj člověk osvojuje na základě zkušenosti.

Předpokladem pro dobrou výchovu je výběr vhodného vychovatele. Dobrý vychovatel má být vzdělaný a moudrý, mít dobré způsoby, být znalý světa a mít ušlechtilé mravy. Musí studovat dětskou přirozenost u každého dítěte individuálně, podle vlastností, kterými se dítě vyznačuje a podle toho by měl přizpůsobovat výchovu.³⁹ Mezi dítětem a jeho vychovatelem by se měl vybudovat přátelský vztah. Pozornost v pedagogických úvahách⁴⁰ neupíral ani otázce péče o tělo a zdraví. Pokrokem proti tehdejším běžným tradicím je Lockův zásadně odmítavý postoj k tělesným trestům,⁴¹ které se v anglickém školství běžně využívaly k ukáznění dětí. John Locke také zdůrazňoval, že matka sdílí s otcem stejný nárok na uplatňování moci nad dětmi a doporučuje proto mluvit raději o rodičovské než o otcovské moci.⁴²

2.3.2 Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

Výrazně hlubší stopu zanechala v dějinách pedagogiky osobnost ženevského rodáka Jeana Jacquessa Rousseaua.⁴³ Nejslavnější a pedagogicky nejvýznamnější je pětidílný román „Emil čili O výchově“ („*Emile ou de l'Education*“, 1762), v němž požaduje přirozenou výchovu – člověk je od přírody dobrý, ale zlá společnost jej kazí. Čím má člověk ve společnosti nižší postavení, tím je blíže k přírodě, je lepší, mravnější.⁴⁴ U představitelů vlády a církve se ale román nesetkal s pochopením – jak státní moc, tak církevní autorita byly v knize Rousseauem zpochybňovány, což vyústilo až ve vydání zatykače na jeho osobu.

Struktura Rousseauovy knihy je chronologická: pojednává postupně o výchově Emila ve čtyřech hlavních obdobích jeho života až do dospělosti.⁴⁵ Rousseau klade důraz

³⁸ DVOŘÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 41.

³⁹ NOVOSADOVÁ, Hana, *John Locke o výchově*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Pardubice 2010, s. 15.

⁴⁰ Z děl Johna Locka, která vyšla v českém jazyce lze jmenovat např. LOCKE, John, *O výchově*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1984; TÝŽ, *Několik myšlenek o vychování*, Dědictví Komenského, Praha 1906; TÝŽ, *Esej o lidském rozumu*, Svoboda, Praha 1984; TÝŽ, *Druhé pojednání o vládě*, Svoboda, Praha 1992; TÝŽ, *Dopis o toleranci*, Atlantis, Brno 2000.

⁴¹ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 177.

⁴² NOVOSADOVÁ, *John Locke o výchově*, s. 17.

⁴³ Bližší pozornost některým Rousseauovým názorům bude věnována v další kapitole.

⁴⁴ DVOŘÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 41.

⁴⁵ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 189.

na respektování přirozeného vývoje dítěte, v důsledku čehož se liší i doporučený postup výchovy u jednotlivých životních etap. Od narození do dvou let se má pozornost zaměřit na péči o tělesný vývoj, od dvou do dvanácti let je v centru zájmu rozvoj smyslů. Ve třetím období, tj. od dvanácti do patnácti let by měla probíhat výchova rozumová a pracovní. Závěrečná etapa od patnácti do dvaceti let má být věnována mravní výchově. Těmto čtyřem obdobím odpovídá i rozčlenění knihy do jednotlivých částí, poslední pátá část se věnuje výchově Emilovy budoucí manželky Žofie. Rousseau je předchůdcem moderní pedagogiky i svými názory na význam aktivní činnosti dítěte pro jeho duševní rozvoj.⁴⁶

Rousseauovy ideály svobody a rovnosti měly bezprostřední vliv na Francouzskou revoluci a přední myslitele 18. století. Na poli evropské pedagogiky a filozofie zanechal nesmazatelnou stopu i dalšími svými díly, např. „Julie čili Nová Héloisa“ („*Julie ou la Nouvelle Héloïse*“, 1761) či „Vyznání“ („*Les Confessions*“, 1782). Byla to právě tato tři díla, která autorovi zajistila u svých současníků největší literární slávu.⁴⁷

2.3.3 Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827)

Z Curychu pocházející Johann Heinrich Pestalozzi⁴⁸ vystudoval filozofii a filologii. Jeho velkým vzorem byl Jean Jacques Rousseau. Stejně jako Locke, měl i Pestalozzi určitou učitelskou a výchovnou praxi. Působil jako vychovatel chudých a osiřelých dětí. Později působil i v čele učitelského semináře. Vedle rozumové výchovy zdůrazňuje výchovu mravní, tělesnou a pracovní a v souladu s Rousseauovými ideály požaduje podporu vnitřních sil člověka a jeho harmonický rozvoj.⁴⁹ Stejně jako jeho předchůdci své pedagogické názory zveřejňoval – ať už v podobě čtyřdílného románu „Linhart a Gertruda“ („*Lienhard und Gertud*“, 1781-1787) či nejrůznějších učebních pomůcek a metodických příruček. Pestalozziho pedagogické spisy stejně jako jeho praxe významnou měrou přispěly k rozšíření myšlenky všeobecného vzdělání, takže je právem považován za jednoho z duchovních otců obecného školství.⁵⁰

⁴⁶ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 191.

⁴⁷ DIEWOKOVÁ, Tereza, *Obraz matky a mateřství v dílech Jeana Jacquesa Rousseaua*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2000, s. 23.

⁴⁸ K Pestalozzimu blíže např. CIPRO, Miroslav, *J. H. Pestalozzi a výchova*, vlastním nákladem, 1996; HEBENSTREIT, Sigurd, *Johann Heinrich Pestalozzi. Leben und Schriften*, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau 1996. TRÖHLER, Daniel, *Johann Heinrich Pestalozzi*, Haupt Verlag, Bern-Stuttgart-Wien 2008.

⁴⁹ DVOŘÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 42.

⁵⁰ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 217.

2.3.4 Johann Friedrich Herbart (1776-1841)

Pruský filozof a pedagog pocházející z Oldenburgu se řadí mezi osobnosti, které nejvíce ovlivnily pedagogické myšlení v Evropě devatenáctého století.⁵¹ Na rozdíl od svých předchůdců (s výjimkou J. A. Komenského) vytvořil Herbart ucelený pedagogický systém, který se stal na dlouhou dobu všeobecně uznávaným modelem vyučování. Jeho koncepce výchovy a vzdělání se uplatnila ve většině vyspělých zemí a navzdory kritickému hodnocení přetrvává do dnešní doby.⁵² Velmi záhy zahájil svou univerzitní dráhu, nejprve v Göttingenu, později v Königsbergu.

Vědecké základy pedagogiky staví na filozofii (jediná je schopna stanovit cíle výchovy) a na psychologii (výchově poskytne prostředky).⁵³ Jádrem výchovného procesu v Herbartově pojetí byly tři základní pojmy: vedení, vyučování a mravní výchova. Cíl výchovného procesu představovala mravnost. Vedení (kázni) přisuzuje Herbart velký význam. Vedení se má používat především u dětí raného věku, aby se dosáhlo poslušnosti, a to formou zaměstnávání, příkazů a zákazů, dozoru a trestů, výjimečně i tělesných. U druhého základního bodu – vyučování – zavádí Johann Friedrich Herbart termín výchovné vyučování. Jeho smyslem je vzbudit mnohostranný zájem, a to s využitím rozmanitých způsobů, které by zajistily zejména tyto čtyři základní prvky učení: jasnost, asociaci, systém a metodu.⁵⁴ Třetí složku výchovného procesu představuje mravní výchova. Obsahem má blízko k vedení dítěte, ale klade si za cíl nejen podrobit vůli dítěte a zavést pořádek, ale dosáhnout vnitřně motivovaného mravního zušlechtění žáka.⁵⁵

V úvahách o školství doporučoval Herbart školství tvořící jediný systém, přičemž o vyšším vzdělání by mělo rozhodovat pouze nadání a prospěch žáka, nikoli původ a přání rodičů. K pozitivním rysům Herbartova pedagogického odkazu patří, že podstatně přispěl k vybudování pedagogiky jako uceleného teoretického systému, že rozpracoval její složku didaktickou, zdůraznil nutnost důkladného vzdělání učitelů, nebezpečí přetěžování žactva, úpravu učebních osnov podle místních poměrů.⁵⁶ Herbartovo učení vešlo ve větší známost teprve po jeho smrti. Pokračovatelé jeho učení zredukovali, zdůraznili především formální

⁵¹ Blíže k Herbartovi např. BOBROVSKÝ, Antonín, *Herbart a Komenský*. Otakar Sadovský, Ivančice 1894; HOFMANN, Franz – KYRÁŠEK, Jiří, *J. F. Herbart a jeho pedagogika*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1977.

⁵² DVOŘÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 44.

⁵³ *Tamtéž*.

⁵⁴ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 222.

⁵⁵ DVOŘÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 44.

⁵⁶ CIPRO, *Průvodce dějinami výchovy*, s. 223-224.

stránku direktivní výchovy a metodického vedení vyučovacího procesu a zvláště na primárních školách přecenili roli učitele na úkor aktivity a tvořivosti žáků. Důraz na poučování a rozumové vzdělání vedl k intelektualizaci veškeré školní práce a k oslabení přirozeného spojení školy s životní praxí.⁵⁷

⁵⁷ DVORÁČEK, *Kompendium pedagogiky*, s. 44-45.

3 Výchova šlechtičen

Výchova a vzdělávání představují nejvýznamnější faktory, které formují osobnost každého lidského jedince a připravují jej na jeho budoucí život. Tak je tomu v dnešní době a bylo tomu tak i v 18. a 19. století. Následující stránky budou pojednávat o tom, jak vypadala péče o dítě, výchova a vzdělávání ve šlechtickém prostředí, a to konkrétně v případě šlechtických dam, jimž se stále ještě v historickém bádání nedostalo téže pozornosti jako urozeným mužům. Jelikož byla šlechta celoevropsky propojená hustou sítí příbuzenských vztahů a často svůj čas trávila cestováním, neomezí se další odstavce jen na středoevropský prostor, ale budou se dotýkat i dění v kontextu západoevropském.

Nikde jinde než ve šlechtickém prostředí nebyla výchově a vzdělání věnována tak velká péče. V otázce šlechtické výchovy a vzdělání nešlo jen o praktický význam věci. Dítě je ve šlechtickém prostředí zárukou kontinuity rodu a předávání historického vědomí. Svou roli tu hrál také pocit určité výjimečnosti a vymezení se vůči ostatním stavům, především proti měšťanstvu, které se díky čím dál četnějším nobilitacím a napodobování životního stylu šlechty tomuto výlučnému stavu přibližovalo.

Příchodem na svět se šlechtický potomek dostal do vlivu nejrozličnějších výchovných a vzdělávacích strategií, jež si kladly za cíl učinit z něj uvědomělého příslušníka (a samozřejmě právě tak příslušnici) své společenské vrstvy, který (která) bude respektovat předávané modely chování a kulturní vzorce. V představě o cílech šlechtické výchovy se shodují František Josef Kinský (1739-1805)⁵⁸ a Ignác Wildner (1802-1854), kteří se oba tímto tématem zabývali ve svých spisech.⁵⁹ Vychována má být osobnost vysoce etická, duchovně orientovaná; osobnost adaptabilní, schopná pružně reagovat na různé životní situace – s tím souvisí důraz mj. na jazykovou výuku, učení se řemeslu, schopnost samostatně hospodařit s penězi, schopnost jednat s lidmi a snažit se odhadnout jejich charakter; osobnost vyrovnaná, s optimistickým, ale i realistickým pohledem na svět, která je schopna přijmout i nevyhnutelnost smrti.⁶⁰

⁵⁸ Blíže k osobnosti Františka Josefa Kinského např. HOJDA, Zdeněk, *František Josef Kinský a jeho knihovna (Biblioteca Kinskiana minor)*, in: RADIMSKÁ, Jitka (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven. Čtenář a jeho knihovna, Opera Romanica*, 4, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2003, s. 339-346; VALENTA, Aleš, *Dějiny rodu Kinských*, Veduta, České Budějovice 2004; HANUŠ, Josef, *Národní museum a naše obrození. K stoletému jubileu založení musea*, Kniha první, Národní museum, Praha 1921.

⁵⁹ Větší pozornost bude oběma šlechticům věnována v další části práce.

⁶⁰ PAVLATOVÁ, Ludmila, *Dvojí pojednání o výchově šlechtické mládeže koncem 18. a počátkem 19. století: Franz Joseph Graf von Kinsky a Ignaz Wildner von Maithstein*, in: MACHAČOVÁ, Jana –

Jedním z prostředků, kterým se mohla formovat osobnost šlechtice, byla náboženská výchova. Hlavní pramen v tomto případě představovala bible. Zbožnost a základy křesťanské morálky si měl osvojit každý reprezentant šlechtického stavu. Náboženskou výuku zajišťovali kněží a patřilo jí pevné místo v denním rozvrhu. Rodiče na správné vedení v duchu křesťanství v případě své nepřítomnosti dohlíželi jak prostřednictvím vychovatelek a vychovatelů, tak také díky dopisům, které svým potomkům zasílali. Děti by se měly naučit zpytovat své vědomí a děkovat za boží dary. Běžnou součástí výchovy tedy tvořily modlitby a účast na mši. Základním prvkem křesťanské morálky byla láska, a proto šlechtická výchova kladla velký důraz na vzájemné respektování, lásku a důvěru především ke svým nejbližším.⁶¹

S láskou k bližnímu úzce souvisí také vedení šlechtických potomků k filantropii, charitě a sociálnímu citění. Šlechtici se neměli omezovat pouze na kontakty s lidmi sobě rovnými, ale i s příslušníky jiných sociálních vrstev, především s těmi, kdo potřebují pomoc.⁶² Aktivní projevování soucitu se „vyuchovalo“ prostřednictvím návštěv chudinských čtvrtí, sirotčinců, nalezinců, nemocnic, škol a opatroven. Osvícenci doporučovali návštěvu podobných zařízení uskutečňovat např. i během cest po Evropě. Rozdávání almužen patřilo k jakýmsi zásadám šlechtického chování a pomoc od nich považovali za samozřejmou i samotní obdarovávaní. S výdaji na dobročinnost se zkrátka počítalo a o tom, že v tomto směru šlechtičtí příslušníci rozhodně nezháleli, svědčí např. zápisy v jejich účetních knihách.⁶³

Mimo křesťanské morálky a sociálního citění si měl urozený potomek osvojit také vybrané chování. Výuka základů společenského chování proto probíhala při každé vhodné příležitosti.⁶⁴ Děti se učily stolovat – nejprve pouze v přítomnosti svých chův a vychovatelek, v pěti až šesti letech už se dostávaly i ke stolu se svými rodiči a teprve ve chvíli, kdy si zásady stolování již bezpečně osvojily, mohly se připojit ke stolování s hosty. S výukou tance se spojovalo vedení k dokonalému společenskému vystupování. To hrálo veledůležitou roli hlavně v případě urozených dam. Lpělo se na správném držení těla, a to

MATĚJČEK, Jiří (eds.), *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 7.1, Slezský ústav SZM, Opava-Ústav hospodářských a sociálních dějin UK, Praha-CLEO, pracoviště historické sociologie, Kutná Hora, Opava-Praha-Kutná Hora 1997, s. 160.

⁶¹ BUDÍKOVÁ, Alena, *Výchova šlechtice v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2001, s. 38.

⁶² LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 83.

⁶³ *Tamtéž*, s. 128.

⁶⁴ *Tamtéž*, s. 162.

jak při stání, tak při sezení a chůzi.⁶⁵ Šlechtična měla za úkol reprezentovat svého manžela a svůj stav, k čemuž patřilo také její vystupování v roli hostitelky a společnice. V těchto úlohách uplatnila např. znalost přípravy pokrmů nebo hru na hudební nástroj.

Jelikož zásad, které si museli příslušníci této společenské vrstvy osvojit, nebylo málo, doporučovalo se začít s jejich vštěpováním v co nejranějším věku. Správná výchova stála v centru pozornosti urozených rodičů a dohled nad ní si neodpustili ani při svých četných cestách, na kterých se často od dětí vzdalovali. Jejich roli kontrolora výchovného procesu v tyto chvíle přebíraly k tomu pověřené osoby. A právě o těchto osobách, jejich úkolech a dalších požadavcích rodičů kladených na výchovu potomků, budou pojednávat následující řádky.

3.1 Rané období péče a výchovy

Rané období⁶⁶ péče a výchovy dítěte bylo v jinak dosud přísně patriarchálně uspořádaných šlechtických rodinách ryze ženskou záležitostí. Šlechtický otec v tomto bodě odstoupil část své rodinné autority a přenechal řízení rané výchovy matce.⁶⁷ Náležitá péče a výchova v tomto období dětského vývoje byla a je stejně důležitá jako pozornost věnovaná potomkovi v pozdějším věku. Pokud dítě vyrůstá v milující rodině, vytváří si silné citové vazby, které si s sebou nese po celý svůj život. Láskyplná péče a každodenní starost o dítě, tak jak je zažitá v dnešní době, ale nebyla v předchozích historických etapách samozřejmostí. Skutečným předmětem pozornosti se dítě stává až v průběhu 19. století.⁶⁸ Do té doby se přístup k péči o dítě, vztahu k němu a k jeho výchově vyvíjel různě.

3.1.1 Přístupy k mateřství aneb Kojit nebo nekojit?

Stejně jako se v dnešní době podléhá nejrůznějším módním novinkám, podvolovala se jim i Evropa předcházejících staletí. Mezi novinky 16. století patřilo najímání kojných, které se začalo šířit ze západní Evropy. Hlavním posláním šlechtických matek byla v tehdejší době reprodukce, neboť jen dostatečný počet potomků mohl zajistit pokračování rodu. I v důsledku vysoké úmrtnosti dětí v kojeneckém a dětském věku nešlo o zanedbatelnou úlohu. Kvůli časté graviditě, četným a často i obtížným porodům (které neznárodněly končily smrtí rodičky, případně i novorozence) a společenskému zaneprázdnění

⁶⁵ DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 28.

⁶⁶ Toto období ohraničuji zhruba dosažením tří až čtyř let věku dítěte.

⁶⁷ CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 248.

⁶⁸ LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 13.

šlechtičen, se urozené ženy neobešly bez pomoci služebnictva. Kojení bylo navíc považováno za něco vulgárního, příliš tělesného, za činnost vhodnou ještě tak pro měšťku, ne pro urozenou dámu.⁶⁹ I svěřením kojení kojným ale mělo svá úskalí – ať už šlo o nebezpečí citového odcizení mezi matkou a dítětem, malou míru odpovědnosti kojné či o nedbalost a svérázné zacházení kojné s dítětem, které mohlo vyústit v jeho úmrtí.

V českých zemích se zalíbení v najímání kojných udrželo ve větší míře až do 60. let 18. století (ovšem zcela nevymizelo ani po celé 19. století a případy využití kojných se najdou i ve století 20.). Nicméně nikdy zde tento trend nedosáhl takového rozšíření jako v západoevropském prostoru. Jako kojnou lékaři doporučovali ženu mezi dvaceti a třiceti lety, po porodu svého druhého nebo třetího dítěte, silnou, zdravou a čistotnou.⁷⁰ Že se tomuto doporučení v 18. století v českých zemích naslouchalo, dokazuje např. i výpomoc kojných v domácnosti hraběte Heřmana Jakuba Czernina z Chudenic (1659-1710). Hrabě začal hledat kojné již tři měsíce před očekávaným narozením potomka a sestavil pro ten účel podrobnou instrukci. Kojná měla být matkou dvou až tří zdravých dětí s chutí k jídlu, nesměla být starší třiceti let a měla být nanejvýše osm až čtrnáct dní po porodu. Podle těch údajů začali hraběcí hejtmani hledat vhodné ženy na všech czerninských panstvích. Nalezené kojné pak musely své dítě odložit do péče jiné ženy a plně se věnovat péči o šlechtického svěřence. Za odměnu mohly získat peněžní plat, ale taky příslib zaměstnání pro sebe či svého manžela. Tak např. kojná, která kojila mateřským mlékem syna Pavlíny ze Schwarzenbergu (1774-1810), Jana Adolfa (1799-1888), dostávala 2 až 3 zlaté měsíčně, vánoční odměnu 15 zlatých a pravidelné dárky, většinou šátky či látky na šaty.⁷¹ Kojné se v rodině z pochopitelných důvodů střídaly.

Nový přístup k mateřství jako takovému, a také ke kojení, přineslo – stejně jako v mnoha dalších oblastech – až osvícenství. Mění se vztah dospělých k dětem, přibývá úvah o jejich výchově, zvyšuje se počet pedagogické literatury. Nyní se začala dávat přednost osobní péči o děti, která počínala s vlastním kojením a končila výchovou v raném dětství. I v případě mateřství a péče o dítě se značného ohlasu dostalo myšlenkám Jeana Jacquessa Rousseaua, ač se nejednalo pouze o souhlasné reakce. Pod Rousseauovým vlivem se mateřství stalo společenskou hodnotou, narození zdravého dítěte matku

⁶⁹ LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě* s. 27.

⁷⁰ *Tamtéž.*

⁷¹ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 146.

povznášelo, potvrzovalo její ženství.⁷² Péče o děti a dohled nad jejich výchovou by se měly podle Rousseaua stát hlavním posláním a hlavním cílem v životě žen.⁷³ Dříve zatracované a opovrhované kojení se najednou stává módou, zpopularizovalo se otužování dětí a studené koupele. Přebíral se tak zčásti model měšťanské rodiny.⁷⁴ Rousseau se stavěl také proti omezování početí, které se začalo v 18. století ve Francii značně rozšiřovat. Děti mají být vychovávány v souladu s přírodou,⁷⁵ ideálně na venkově. Zmíněný obraz „nové“ matky a její vztah k dítěti se těšily největší oblibě mezi francouzskou šlechtou v šedesátých až osmdesátých letech 18. století.

V prostoru českých zemí nebyly Rousseauovy myšlenky přijaty tak jednoznačně jako v západní Evropě. Ať už mohlo být příčinou rozdílné společenské postavení šlechticů ve střední Evropě v porovnání s francouzskými urozenými dámami, či nesouhlas nejvyšších vrstev společnosti s Rousseauovou myšlenkou sociální rovnosti, přítomnost osvětské literatury ve šlechtických knihovnách⁷⁶ na českém území svědčí o tom, že zde západoevropská (a především francouzská) kultura a literatura nebyly přehlíženy.⁷⁷ V českých zemích naslouchaly jako první Ženevanovým názorům šlechtické matky narozené v sedmdesátých osmdesátých letech 18. století.⁷⁸

Nejvýraznější sympatizantkou s novým pojetím mateřství v duchu osvícenství byla v českém prostředí bezpochyby výše zmíněná Pavlína ze Schwarzenbergu, rozená z Arenbergu (1774-1810). Šlechtična narozená v Bruselu, v rakouském Nizozemí, a tedy pocházející z frankofonního prostředí, se nebránila jak využívání služeb kojné, tak i

⁷² LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Paseka, Praha – Litomyšl 2006, s. 36-37.

⁷³ DIEWOKOVÁ, *Obrazy matky a mateřství*, s. 24.

⁷⁴ MACHAČOVÁ, Jana, *Žena v 19. století jako přívěsek?*, in: ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNIKOVÁ, Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27. – 28. dubna 2006, Univerzita Pardubice, Pardubice 2006, s. 210.

⁷⁵ DIEWOKOVÁ, *Obrazy matky a mateřství*, s. 25.

⁷⁶ Ke šlechtickým knihovnám více např. Petr MAŠEK, <http://www.nm.cz/Organizacni-struktura/Pracovnici-ve-vede-a-vyzkumu-1/PhDr-Petr-Masek/>; dále MADL, Claire, *La bibliothèque aristocratique comme bien de famille, source de savoirs et instrument de représentation*, in: CERMÁN, Ivo – VELEK, Luboš (Hg.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2006, s. 227-239; TÁŽ, *Knihovna jako životní prostředí, místo knihy a řád vědění. Sbirka hraběte Hartiga (1758-1797)*, in: RADIMSKÁ, Jitka (ed.), *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven*. Čtenář a jeho knihovna, Opera Romanica, 4, Jihočeská univerzita, České Budějovice 2003, s. 309-322.

⁷⁷ Blíže k přijímání Rousseauových děl ve střední Evropě např. DIEWOKOVÁ, Tereza, *La réception des œuvres pédagogiques de Jean-Jacques Rousseau en Europe centrale*, in: CERMÁN, Ivo – VELEK, Luboš (Hg.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2006, s. 45-57.

⁷⁸ LENDEROVÁ – RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 36.

osobnímu kojení. Během šestnácti let prošla celkem jedenácti těhotenstvími, z nichž se narodilo deset dětí.⁷⁹ Od roku 1804, kdy se jí narodilo v pořadí již sedmé dítě, dcera Marie Matylda (1804-1886), své děti kojila sama. Potýkala se přitom s přebytkem mléka, obavami o to, aby dítě mateřským mlékem nenakazila, když byla zrovna sama nemocná, či s nesouhlasným názorem svého otce na rozhodnutí děti kojit bez pomoci kojné. Pavlína ze Schwarzenbergu se projevovala jako svědomitá matka. V rodinné korespondenci se zmiňovala o rostoucích zubech u svých ratolestí, o jejich pokrocích ve vývoji – lezení po čtyřech, prvních krocích i prvních slovech. O vstřícném postoji této šlechtičny k nejnovějším módním trendům svědčí i to, že své prvorozené dceři, Marii Eleonoře (1796-1848), nechala v roce 1796 zhotovit čalouněný kočárek, což byla v tehdejší době skutečná rarita, v němž ji osobně vozila po parku.⁸⁰ Děti se ven vozily či vynášely od stáří čtyř až šesti týdnů, záleželo na počasí a stavu novorozeněte.⁸¹

3.1.2 Chůvy

Již v průběhu prvních dní života bývaly šlechtické děti svěřovány do rukou služebnictva. Kojné plnily svůj úkol až do odstavení dítěte od prsu.⁸² Se započatím růstu zubů začínala pro kojence další důležitá etapa vývoje. U potomků Schwarzenbergů se první zuby objevovaly kolem desátého měsíce věku. Nejdéle do dvou měsíců po prvním zoubku byly děti většinou odstaveny.⁸³ Ještě před odstavením byly děti např. v rodině Pavlíniny ze Schwarzenbergu příkrmovány panádovou polévkou a chlebovými střídkami. Poté, co jim zuby plně dorostly, dostávaly např. zeleninovou polévku, vařené brambory či kuře, k pití pak třeba kakao nebo slabou čokoládu.

Hned po kojné, která dítě pouze krmila mateřským mlékem, byla v tomto období ze služebnictva pro šlechtického potomka nejdůležitější chůva. Na rozdíl od kojných, jež se v rodině střídaly, měla být chůva pokud možno stálá. O děti se starala v době mezi narozením a vypuknutím jejich učebních povinností. Chůvu ke svým dětem využívala např. Vilemína ze Schwarzenbergu (1833-1910). Doloženy jsou v této funkci ženy jménem

⁷⁹ V roce 1802 porodila mrtvé dítě. Své poslední dítě v roce 1810 již porodit nestihla, jelikož tragicky uhořela (ve druhém měsíci těhotenství) při požáru na rakouském velvyslanectví v Paříži.

⁸⁰ Více k tématu kočárků a transportu dětí např. LENDEROVÁ, Zdena, *Dětství na kolečkách*. Historie dětských kočárků, in: *Dějiny a současnost*, ročník XXVIII, 1/2006, s. 34 – 36.

⁸¹ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 144.

⁸² Mimo šlechtické prostředí nebylo výjimkou, že kojná po splnění svých povinností zůstala v rodině i coby chůva.

⁸³ MRÁZEK, Štěpán, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů na přelomu 18. a 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2000, s. 19.

Rosi (1856) a Agnes (1861).⁸⁴ Chůvy kněžně významně pomáhaly s péčí o děti, a pokud náhodou kvůli nemoci nemohly svoji práci vykonávat, musela je v ní kněžna zastat, což pro ni nebyl vůbec jednoduchý úkol. Pavlína ze Schwarzenbergu najala již pro své první dítě jistou Terezu Warischlochnerovou, s níž byla spokojená do té míry, že žena v rodině už zůstala. Pečovala ještě o Pavlínino poslední dítě, Bedřicha, a těšila se různým výsadám.⁸⁵ Stala se dokonce jakousi nadřízenou chůvou označenou titulem „*Kindsfrau*“, které byly podřízeny tři věkově i služebně mladší chůvy označované jako „*Kindsmädchen*“.

3.2 Z rukou chův až do počátku vzdělávacího procesu

V okamžiku, kdy urozeného potomka převzaly od chův vychovatelky, nastalo jedno z nejintenzivnějších období⁸⁶ z hlediska utváření jeho osobnosti. O důrazu, který byl na úroveň šlechtické výchovy kladen, nemůže být pochyb. Nasvědčují tomu také pedagogická díla zabývající se výchovou, jejichž autory jsou samotní šlechtici – konkrétně výše zmínění František Josef Kinský (1739-1805) a Ignác Wildner (1802-1854). Kinského práce „*Erinnerung über einen wichtigen Gegenstand von einem Böhmen*“ vyšla poprvé v roce 1773. Wildner publikoval své myšlenky v roce 1834, a sice ve spise „*Über die moralische Erziehung der höheren Stände*“, který zůstal jeho jedinou pedagogickou prací.⁸⁷ Oba dva se zabývají výchovou a vzděláním chlapců, u Wildnera lze ale najít i pasáž věnovanou dívkám. Vzhledem k budoucí roli šlechtických dcer měla být věnována pozornost estetické výchově, přípravě k péči o dítě a také vedení k dobročinnosti. V rozsahu vzdělání by se podle něho neměly dělat velké rozdíly mezi pohlavími.⁸⁸

Se soustavnou výchovou šlechtického dítěte se započalo ve věku tří až šesti let.⁸⁹ Ve věku kolem šesti let se začalo také se soustavným vzděláváním. Stejně tak jako v počátcích péče o potomky, i v tomto případě měli urození rodiče k ruce pomocníky – konkrétně

⁸⁴ MYŠKOVÁ, Klára, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*. Obraz šlechtičny v druhé polovině 19. století. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2001, s. 37.

⁸⁵ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 146.

⁸⁶ Toto období ohraničují zhruba dosažením pěti až šesti let věku dítěte.

⁸⁷ PAVLATOVÁ, Ludmila, *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*, in: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (eds.), *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 7.1, Slezský ústav SZM, Opava-Ústav hospodářských a sociálních dějin UK, Praha-CLEO, pracoviště historické sociologie, Kutná Hora, Opava-Praha-Kutná Hora 1997, s. 60.

⁸⁸ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 16.

⁸⁹ BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost*. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005, s. 82.

vychovatelky a učitele. Za výchovu dcery odpovídala matka, která také dohlížela na práci vychovatelek, jimž byly děti svěřeny. O tom, jak vážně braly urozené dámy svou vychovatelskou úlohu a kdo jim s výchovou pomáhal, pojednává následující část práce.

3.2.1 *Výchovné instrukce*

Od šedesátých let 18. století je v českých zemích patrná větší angažovanost matek ve výchově. Šlechtičny se chopily praktických úkolů spojených s výchovou dětí a neváhaly zde uplatnit zásady osvětské pedagogiky.⁹⁰ Informace o novinkách ve výchově získávaly mimo jiné z literatury a myšlenky, které je zaujaly, uplatnily buď přímo v praxi, nebo je zaznamenaly pro své potomky, popř. pouze pro svou osobní potřebu. I přes aktivnější přístup šlechtické „nové matky“ k mateřství ovšem nebylo v jejích silách, aby převzala výchovu svých potomků zcela do svých rukou. Řešením tohoto rozporu se pro šlechtičny staly mimo jiné i tzv. výchovné plány. Ve výchovných plánech prezentovala urozená dáma své pedagogické názory a výchovné zásady a byly určeny výhradně vychovatelkám či vychovatelům.⁹¹ Ve šlechtickém prostředí jsou první mateřské instrukce pro výchovu dochovány ze sedmdesátých let 18. století.⁹² Nejstarší zachované exempláře pochází z pera hraběnky Marie Josefy z Windischgrätzu (1748-1777) a hraběnky Marie Kristýny z Dietrichsteinu (1738-1788).

3.2.1.1 *„Nová matka“ Marie Josefa z Windischgrätzu*

Po Marii Josefě z Windischgrätzu, mladé osvícené matce dvou chlapců (*1767 a *1769) a jedné dívky (*1774), se do dnešních dnů dochovaly hned dvě nedatované výchovné instrukce. Z přiložených a naštěstí datovaných dopisů lze ovšem datum vzniku obou poučení vyčíst. První instrukce pochází z roku 1771, druhá z roku 1773 nebo 1774.⁹³ Hraběnkiny instrukce vznikly z toho důvodu, že musela odcestovat a po dobu své nepřítomnosti svěřila děti vychovateli. Pasáže v textu nasvědčují tomu, že výchovné instrukce byly sepisovány opakovaně, pravděpodobně vždy v souvislosti se změnou pobytu během letní či zimní sezóny. Druhou instrukci z roku 1773 nebo 1774 sepsala Marie Josefa z Windischgrätzu před svou dlouhodobou cestou do Itálie, kam se odjela léčit. V souvislosti s datací těchto výchovných plánů, můžeme usuzovat, že byly určeny

⁹⁰ CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 248.

⁹¹ O úloze a působení vychovatelek (popř. vychovatelů) v rodinách šlechty bude pojednáno dále.

⁹² CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 248.

⁹³ TÝŽ, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 401

pouze pro výchovu hraběčských mužských potomků. Nicméně se dá předpokládat, že i v případě návodu k vedení dcery vychovatelkou, by Marie Josefa zastávala stejná, popř. podobná stanoviska.

Obě instrukce jsou částečně identické, někdy obsahují dokonce totožné věty.⁹⁴ V úvodu těchto poučení zmiňuje mladá urozená žena nutnost shody a vzájemného porozumění při vedení výchovy mezi rodiči a osobou vychovatele. Důraz klade také na to, aby před ní vychovatel nezatajoval žádné skutečnosti a zpravoval jí o všem, co děti dělaly, říkaly a zažily. Vychovatel by měl osobně poznat charakteristické vlastnosti svěřeného potomka. Hraběnka se kloní k tomu, aby výchova probíhala raději trpělivým vysvětlováním než pomocí despotických rozkazů. Dítě by mělo samo pochopit, proč je to či ono špatné.⁹⁵ Pokud bude ze strany dítěte směrem k vychovateli položena nějaká otázka k tématu, které by vzhledem k věku svěřence ještě nebylo vhodné, měl by se vychovatel odpovědi radši vyhnout než zalhat. Pokud se vychovateli podaří získat důvěru šlechtického potomka, dosáhne tím toho, že dítě bude skutečně poslušné.

V další pasáži uvádí hraběnka pár úvah k morální výchově. V souladu s Rousseauem vidí Marie Josefa dětství jako svébytnou součást života a rodiče by podle ní neměli obětovat štěstí dětí v tomto věku na úkor nejisté budoucnosti.⁹⁶ Na rozdíl od předního francouzského osvícence není hraběnka proti náboženské výchově již v brzkém dětském věku. Rousseau zastával názor, že dříve než v šestnácti až dvaceti letech není dítě schopné náboženství pochopit. Marie Josefa z Windischgrätzu by náboženské výchově dětí v raném věku nebránila, ale nic by se zase nemělo přehánět. Stejně jako se tato „nová matka“ nebrání náboženské výchově, nezavrhne ani odpovídající tresty v případě dětských přečinů či provinění. Vypracovala proto dokonce jakousi „strategii trestů“. Některé dětské prohřešky si vyžadují jen mírný trest, jiné zase ten nejtvrdší.⁹⁷ V případě správného jednání je vhodné dítě odměnit, pochválit. Ať už šlo o trest či o pochvalu, obojí radila činit hraběnka v rozumné míře. Mezi dětmi neměl být dělán rozdíl z hlediska věku či pohlaví, což tehdy nebylo zcela běžné. Další část textu věnovala autorka otázce fyzického zdraví. Děti mohly jíst prakticky cokoli, kromě cukru. Sladkostí se hraběnka obávala. Potomkům měl být dopřán dostatek volného tělesného pohybu, aby se unavili.

⁹⁴ CERMÁN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 402.

⁹⁵ *Tamtéž*.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 405.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 406.

U druhé zachované instrukce zcela chybí část věnující se náboženství. Znovu se zde Marie Josefa vyjadřuje ke sladkostem. Uvádí konkrétní důvody, proč by se jich děti měly vyvarovat – jednak jim kazí zuby a neprospívá to ani žaludku. Oproti prvnímu výchovnému plánu připojuje i nové zamyšlení – děti by se měly také otužovat na čerstvém vzduchu.⁹⁸ Mladá paní z Windischgrätzu jen nabádá vychovatele, aby děti nepily žádnou studenou vodu, pokud jsou příliš rozehřáté.

Prostřednictvím výše zmíněných výchovných instrukcí této dámy lze vidět, že Marie Josefa jako matka dokázala přijmout za své myšlenky osvícenství v rozumné míře a úspěšně se tak podílela na výchově svých ratolestí. Ač usilovala o to, začít s morální výchovou dětí co nejdříve, stále měla na mysli Rousseauovu myšlenku o šťastném dětství. Bohužel neměla to štěstí, aby si užila dětství svých potomků v celé jeho kráse – z léčebné cesty z Itálie se domů již nevrátila. Podlehla zde vleklé plicní chorobě.

3.2.1.2 Osvícená Marie Kristýna z Dietrichsteinu

Autorkou jednoho ze dvou nejstarších dochovaných exemplářů výchovných instrukcí byla již v úvodu této podkapitoly zmíněná hraběnka Marie Kristýna z Dietrichsteinu (1738-1788). Měla celkem osm dětí, které přišly na svět v letech 1764 až 1780.⁹⁹ Z úctyhodného počtu potomků nicméně přežili jen čtyři – tři synové a jedna dcera. Právě k výchově malé, tehdy pětileté Marie Terezie, vznikla v roce 1774 dvaatřicetistránková instrukce „*Plan ou observation*“.¹⁰⁰ Text je adresován vychovateli, o které také podává stručné informace. Jednalo se slečnu jménem Jenamy. Pocházela z francouzského jazykového prostoru a prošla klášterním vzděláním. V rodině Dietrichsteinů v té době působila teprve krátkou dobu a Marie Kristýna jí chtěla prostřednictvím tohoto traktátu seznámit se svým pohledem na výchovu a také s charakterem své dcery.

Na rozdíl od výchovných instrukcí z pera Marie Josefy z Windischgrätzu začíná tento spis pasáží o mateřství. Na třetí straně dokonce mladá hraběnka napsala a podtrhla větu „*Je suis mère*“.¹⁰¹ Hraběnkino pojetí bylo velmi blízké rousseauovskému konceptu. Až do věku pěti let tak nechala dceru rozvíjet naprosto volně, bez jakéhokoliv omezování s cílem vypořádat její přirozené sklony. Ze špatných vlastností u ní objevila pouze

⁹⁸ CERMÁN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 409.

⁹⁹ *Tamtéž*, s. 357.

¹⁰⁰ Celý název zní „*Plan ou observation sur la manière avec laquelle je veux élever ma fille Thérèse depuis l'âge de cinq ans l'an 774*“.

¹⁰¹ „*Jsem matka*.“

pýchu, extrémní čilost a roztržitost. S Rousseauem se stejně jako Marie Josefa z Windischgrätzu rozchází v otázce náboženského vzdělávání u dětí. Hraběnka si uvědomuje, že dětský intelekt zprvu není dostatečně vyvinut, aby dokázal pochopit komplikovanější náboženské otázky. Nicméně vysvětlení základních náboženských stanovisek považuje v dětském věku za přínosné. Modlitby by měly být velmi krátké, aby dítě neztratilo koncentraci a po probuzení by si mělo uvědomit, že za to, že se probudilo i do dnešního dne, vděčí Bohu.

Dále uvádí Marie Kristýna myšlenku, že mravnosti dětí může být dosaženo i prostřednictvím přísného denního řádu a připojuje jeho rozpis.¹⁰² Podobně jako u instrukcí hraběnky z Windischgrätzu i zde najdeme pasáž týkající se trestání dítěte. Vychovatelka by neměla dítěti nic prominout, ale trest musí odpovídat míře provinění. Hraběnka sice nedoporučuje použití rákosky, ale v určitém případě může její použití osobně povolit. Pokud by toto potrestání od vychovatelky nebylo účinné, může jej do svých rukou převzít Marie Kristýna osobně. V případě, že bude dítě brečet, nemá mu vychovatelka v žádném případě ustupovat.

Pokud jde o socializaci dítěte, píše hraběnka o tom, že by se dítěti měly zakázat důvěrné kontakty se služebnictvem, ale na druhou stranu je třeba dbát o to, aby se malá urozená slečna nechovala povýšeně.¹⁰³ Měla by si přitom uvědomit, že se klidně mohla narodit jako dcera rolníka a to, že se narodila jako šlechtična, je náhoda. V souvislosti s uvědoměním si své stavovské příslušnosti je nutné dítě naučit dávat almužny a soucítit s trpícími. Závěr pojednání obsahuje rady pro vychovatelku. Tím, že bude stále prohlubovat své znalosti o chovancích, si získá jejich důvěru.

Hraběnka studovala charakter vychovatelky a chtěla si jí takříkajíc „vychovat“.¹⁰⁴ Marie Kristýna byla velmi spokojená, když upozorovala, že se vychovatelka přizpůsobuje jejím přáním a požadavkům. Pokud ovšem dospěla k názoru, že respekt a důvěra její dcery ve slečnu Jenamy jsou otřeseny, neváhala pak vytknout vychovatelce jakoukoliv pedagogickou chybu, které se dopustila. Jelikož prošla klášterní výchovou, těšila se minimálně v otázce náboženské výchovy hraběnkčině plné důvěře. Vychovatelka musela umět zachovat klid a nepropadnout vzteku, stejně tak jako si nesměla dovolit přílišné

¹⁰² O tom, jak byl rozvržen den šlechtičny v 18. a 19. století, především z hlediska vyučování, se budu zmiňovat v další části práce.

¹⁰³ CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 362.

¹⁰⁴ *Tamtéž*.

laskání. Vztah s její svěřenkyní měl být založen na přátelství. Před zraky Marie Terezie nesměla vychovatelka chválit jejího malého bratra a ani se s ním jakýmkoliv způsobem mazlit – mohlo by to totiž narušit vztah mezi sourozenci, pokud by byl mladší bratr takovýmto způsobem povýšen před sestrou.¹⁰⁵

Stejně jako v předchozím případě uvědomělé šlechtické „nové matky“, je i zde patrný velký zájem o to, jakým způsobem bude dítě vedeno. Hraběnka vycházela z myšlenek J. J. Rousseaua. Rozcházela se s ním sice v názoru na načasování zahájení náboženské výchovy, ale v případě volnosti ve výchově v prvních letech života dítěte, aby se mohly projevit jeho skutečné vlastnosti, jej vyslyšela. Nezmiňuje se o tělesné strážce a ani stravě potomka, uvádí ovšem jakýsi denní řád, jež by měl být dodržován. Instrukce Marie Kristýny z Dietrichsteina vznikla pro konkrétní vychovatelku a měla sloužit jako návod pro dlouhodobou výpomoc v dietrichsteinské domácnosti.

3.2.1.3 *Další autorky zaujaté výchovou*

Jak již bylo uvedeno, nebyly výše zmíněné výchovné instrukce mladých šlechtičen jedinými, které vznikly a zachovaly se. V návaznosti na smutný osud osvícené Marie Josefy z Windischgrätzu lze zmínit další dámu se šlechtickým erbem, která věnovala pozornost výchově dětí. Jedná se o Marii Františku Leopoldinu z Windischgrätzu (1751-1812), jež se provdala za manžela zesnulé Marie Josefy. Marie Leopoldina byla o téměř dvacet let mladší než Marie Josefa a navíc pocházela z francouzského jazykového prostoru, kde byl vliv osvícenství ještě citelnější než v prostředí, z něhož pocházela Marie Josefa z Windischgrätzu, roz. hraběnka Erdödy von Monyörekerek, a než v habsburské monarchii, potažmo v českých zemích. Její otec patřil k podporovatelům Rousseaua, jehož myšlenky o výchově v této rodině zaznamenaly silnou odezvu.¹⁰⁶ Pokud navíc přidáme i informaci o tom, že mladší sestrou Marie Leopoldiny byla Pavlína ze Schwarzenbergu, roz. z Arenbergu, není žádným překvapením, že se Marie Leopoldina stala autorkou výchovných pojednání. Své myšlenky zaznamenala jak pro děti¹⁰⁷ Marie Josefy, které vyvdala, tak také pro děti svého bratra a jeho choti. Sama navíc porodila pět dětí v průběhu let 1784-1790, tři dívky a dva chlapce.

¹⁰⁵ CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 364.

¹⁰⁶ *Tamtéž*, s. 412.

¹⁰⁷ Oba dva synové Marie Josefy z Windischgrätzu zemřeli během roku 1791, jen dcera dosáhla dospělosti a založila vlastní rodinu.

Výchovná pojednání Marie Leopoldiny nebyla určená pro praktické vychovávání, nýbrž měla sloužit jejím dcerám a synovcům jako poučení pro jejich vlastní manželství. Za zmínku stojí alespoň pár jejích prací. Spisek „*Mémoire sur l'éducation*“ byl sepsán pravděpodobně v roce 1790, kdy nejstarší dítě dosáhlo šesti let věku a kdy se obvykle začínalo se vzděláváním.¹⁰⁸ Pracovala na něm nejspíš i se svým manželem. Zabývá se jak péčí o zdravotní stav, tak také morální výchovou a odpovídajícím začleněním šlechtických potomků do společnosti. Prostřednictvím dalších děl, např. morálních spisů „*Instruction pour mon g[ender]*“ a „*Instruction pour Sophie*“, radila Marie Leopoldina svému zeti (choti své dcery Sophie Ludowiky) a také samotné Sophii Ludowice. Nezabývala se zde už výchovou. Ústředním tématem se staly rady, jak vést šťastný rodinný život přiměřeně svému společenskému stavu. Svého zetě připravovala na roli dobrého manžela a budoucího otce rodiny, své dceři kladla na srdce, že šťastný život garantuje především křesťanská víra.

Na písemné zaznamenání instrukcí především pro morální výchovu svých dětí¹⁰⁹ myslela i další šlechtična, tentokrát narozená až ve druhé polovině 18. století, Marie Anna ze Schwarzenbergu (1768-1848), rozená z Hohenfeldu. Mezi lety 1811 a 1812 napsala pro své děti rozsáhlý německy psaný katechismus, v němž vyložila zásady křesťanské morálky.¹¹⁰ Vybízela v něm své děti k hledání pravdy a lásky v písmu.¹¹¹ V době, kdy se sepisováním katechismu začala, se věk jejích synů pohyboval v rozmezí osmi až dvanácti let.

Za pozornost stojí i deníkové záznamy z pera původem uherské hraběnky Josefíny Brunsvickové z Korompy (1781-1821), manželky Jana Josefa Deyma (1752-1804) z česko-pruské větve rodu.¹¹² V německy psaném deníku s občasnými francouzskými vsuvkami zachytila úvahy o výchově a charakteru svých dětí. Nejde o chronologické zápisy, jež by postihovaly jednotlivé etapy dětství.¹¹³ Hraběnka zde bez jakékoli vzájemné návaznosti reagovala na změny v pojetí výchovy, které přinesla éra osvícenství. Matka se nemá dopouštět prohřešků, které byly páčány na ní v době jejího dětství, a nemá jednat

¹⁰⁸ CERMAN, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*, s. 413.

¹⁰⁹ Ač byla Marie Anna matkou pouze tří synů, dá se předpokládat, že podoba katechismu napsaného pro dcery by se příliš nelišila. I u dcer se kladl na morální výchovu patřičný důraz.

¹¹⁰ CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století*, s. 252.

¹¹¹ KIEHLBORN, Alena, *Die adelige Erziehung der Söhne Carls I. von Schwarzenberg*, in: CERMAN, Ivo – VELEK, Luboš (Hg.), *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2006, s. 202.

¹¹² MAŠEK, *Modrá krev*, s. 66.

¹¹³ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 9.

ani tak, jak to viděla u své matky.¹¹⁴ Prostřednictvím role matky – vychovatelky se snažila vytvořit mezi sebou a svými dětmi silné citové pouto a nezdráhala se vůči svým dětem projevů něžnosti, což v tehdejší době nebylo vůbec běžné. Svým přístupem sama zprostředkovávala dítěti morální hodnoty a mravní chování.¹¹⁵ Důraz kladla i na společnou účast rodičů na výchově, především v otázce výchovy morální – pokud děti vyrůstají pod dohledem obou rodičů a jeden je náhodou zaneprázdněn, zastoupí jej druhý.

Z úvah nad vlastním dětstvím vycházela při psaní poznámek k výchově svých dětí i další dáma provdaná do rodu Deymů. Byla jí hraběnka Kateřina de Casteras (1804-1825), první manželka Bedřicha Deyma (1801-1853) a snacha v předchozím odstavci zmíněné Josefiny Brunsvickové z Korompy. Kateřina de Casteras je představitelkou té části šlechtické společnosti, která byla připravena a ochotna dopřát sluchu snahám o zlepšení a zkvalitnění vzdělávání své společenské vrstvy. Vlastní četbou si obohatila vědomosti o pedagogické názory nejmodernějších autorů tehdejší doby.¹¹⁶ Zachytila úvahy o podstatě vyučování, jeho cílech a metodách. Ve svém dětství se hraběnka pokusila najít vysvětlení některých svých charakteristických vlastností a poučení pro výchovu vlastního dítěte.¹¹⁷

V letech 1823 až 1824 ji nejspíše narození syna Viktora Karla (*1823) inspirovalo k zaznamenání pedagogických úvah „*Von den Form des Unterrichts und der Methode*“. Dne 6. července 1824 pak sepsala „*Úvahy o mně samé v klidných okamžicích*“.¹¹⁸ Vinu za svou zamlklost a uzavřenost v nich popsanou, přičítala především výchově, kterou prošla, dále ztrátou dvou milovaných osob, jež ji zasáhla i působením charakterově protikladných lidí ve svém okolí. Příčinu své nerozhodnosti spatřuje hraběnka ve zmatení svých pocitů a nejasné představě o právu a křivdě. Tento pocit v ní vyvolala zásada nelhat, kterou jí neustále kladli na srdce její rodiče. Hraběnkou stálo velkou námahu, přiznat se k chybě, které se nedopustila a prosit rodiče o odpuštění. A tak, když se jí po odprošení matka zeptala, jestli své chyby upřímně lituje, odpověděla, že ne.¹¹⁹ Podobně vzpomínala i na situace, kdy byla potrestána, aniž si to dle svého názoru zasloužila.

¹¹⁴ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 28.

¹¹⁵ *Tamtéž*.

¹¹⁶ *Tamtéž*, s. 22.

¹¹⁷ *Tamtéž*, s. 31.

¹¹⁸ V originále zní název „*Bemerkungen über mich Selbst in ruhigen Augenblicken*“.

¹¹⁹ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 32.

3.2.2 Vychovatelky, guvernanky

Z rukou kojných a chův se šlechtické děti dostávaly ve věku čtyř až šesti let do péče vychovatelek a učitelů. Pokoje pro tento personál se obvykle nacházely hned vedle pokojů dětských.¹²⁰ Svět malých šlechticů a šlechticů se v tomto okamžiku začal daleko více oddělovat. Výchova a vzdělání chlapců byly hlubší a důkladnější – nešlo o pouhé náležité reprezentování společenského stavu, vše směřovalo také k výkonu určité služby (církvní, vojenská či diplomatická dráha). Dívky k žádnému konkrétnímu povolání vedeny nebyly. Jejich výchova a vzdělání sledovaly jiný cíl – vychovat milující matku, oddanou manželku, oblíbenou společnici, ale také dobrou hospodyní.

Výběru osob pověřených vedením výchovy a vzděláváním byla věnována patřičná pozornost. V případě vychovatelek (nebo také guvernatek) se jednalo obvykle o neprovdané dívky z měšťanského prostředí. Od posledních desetiletí „starého režimu“ se po celé Evropě šířila móda vychovatelů z ciziny: učitelů a učitelek z frankofonních oblastí v německých zemích, Angličanů a Angličanek ve Francii.¹²¹ Slečnu Jenamy, vychovatelku z francouzského jazykového prostoru využívala pro svou dceru výše zmíněna Marie Kristýna z Dietrichsteinu. Naopak v českém prostředí si vybral František Jindřich Schlik (1788-1862). Své dcery světil do rukou slečny Anny Stehlíkové z Čenkova a Treustättu, dívky z plzeňské patricijské nobilitované rodiny.¹²² Vychovatelky jak ze západní Evropy, tak z habsburské monarchie najala pro své neteře Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu (1783-1846). Jmenovitě šlo o slečny La Pageovou, Albertinu Hoßnerovou, Annu Kemperovou a slečnu Schwenderovou. Slečna La Pageová, podle jména jediná Francouzka mezi vychovatelkami také samozřejmě vyučovala své svěřenkyně svému rodnému jazyku.¹²³ Frankofonní guvernanky obstaral pro dcery i kníže Karel III. ze Schwarzenbergu (1824-1904). V roce 1864 přijal slečnu Henriette Marry O'Brien.¹²⁴ Mezi dalšími, které v jeho rodině působily lze jmenovat slečny Chevalier a Brailland. Mladší

¹²⁰ STEKL, *Österreichs Aristokratie*, s. 164.

¹²¹ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 151-152.

¹²² LENDEROVÁ, Milena, *Matka, dcera, vnučka* (Filippina, Elisa, Tekla). Dny všední i sváteční tří dam schlikovského rodu, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. Vlastivědný sborník, svazek 15, Státní okresní archiv Semily, Semily 2002, s. 47.

¹²³ BADALOVÁ, Marie, *Sestra slavných bratrů: Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu (1783-1846)*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2003, s. 28.

¹²⁴ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*, s. 44.

sestra Karla III. ze Schwarzenbergu, Gabriela (1825-1843) měla za vychovatelku jistou slečnu Trinette.¹²⁵

Vychovatelky či guvernantky se nemusely omezovat pouze na výchovu, ale zapojovaly se také do výuky. Škála předmětů vyučovaných těmito ženami byla poměrně pestrá. Vyučovaly převážně cizí jazyky, počítání, krasopis, hudbu, tanec, náboženství a praktické domácí dovednosti, které měla ovládat i urozená dáma.¹²⁶ Valná většina výuky se ale svěřovala do rukou speciálně vybraných učitelů. Mezi povinnosti vychovatelek spadalo i opakování a procvičování učiva a dohled nad vypracováním domácích úkolů. Obvykle také dohlížely na vedení deníku svých šlechtických svěřenkyň. Za dobrou práci bývaly vychovatelky a guvernantky náležitě oceněny. Ať už se jednalo o prodloužení jejich pracovní smlouvy či o získání důchodu po splnění svěřeného úkolu. Tak si např. slečna Henriette Mary O'Brien v rodině Karla III. ze Schwarzenbergu vydělala nejprve 300 zlatých ročně, po roce jí byl plat zvýšen na 700 zlatých za rok. Díky tomu, že se osvědčila, byla uzavřena dohoda o dlouhodobé spolupráci (do roku 1874), kdy měla pobírat plat dokonce 800 zlatých ročně a bezplatné stravování k tomu. Po roce 1874 získala Henriette O'Brien každoročně důchod ve výši 500 zlatých.¹²⁷ Vychovatelka Albertina Hoßnerová, jež působila od 1. října 1797 u Pavlína ze Schwarzenbergu, pobírala roční plat 500 zlatých.

¹²⁵ LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*. Krátká cesta životem a Evropou, Scriptorium, Praha 2006, s. 39.

¹²⁶ STEKL, *Österreichs Aristokratie*, s. 114.

¹²⁷ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*, s. 44.

4 Vzdělávání šlechticů

Vzhledem k výlučnosti šlechty jakožto společenského stavu jistě nepřekvapí, že kromě specifické podoby výchovy sloužilo také vzdělávání k distancování se od ostatních sociálních vrstev. Šlechtické rodiny neposílaly své syny a dcery do veřejných vzdělávacích ústavů, ale nechávaly je vyučovat ve svém vlastním domě.¹²⁸ Nedůvěru ve veřejné školství mohla zvýšit i obava z nakažlivých nemocí či ze špatné dětské společnosti. Výuku v domácím prostředí měli na starosti domácí pedagogové a byla jí věnována podstatná část dne a to i během cest po Evropě. Šlechtici si mohli vybírat a zaplatit dobré učitele, vychovatele a vychovatelky.¹²⁹

Rozsah vzdělání se lišil podle pohlaví dětí. Větší pozornost se věnovala výuce chlapců, což bylo vzhledem k jejich společenské úloze a povinnostem pochopitelné. Nicméně třebaže vzdělání šlechtických dívek nedosahovalo důkladnosti a hloubky vzdělání chlapeckého, nebylo rozhodně zanedbatelné.¹³⁰ Cílem bylo vzdělání co nejuniverzálnější, přehled co nejširší. U dívek se se soustavným vzděláváním končilo obvykle ve věku patnácti až šestnácti let.¹³¹ Výjimku ovšem nepředstavovalo ani dřívější či pozdější ukončení výuky. Za jakési završení dívčí výchovy lze považovat vzdělávací cestu do zahraničí. V následující části práce se zmíním nejen o rozvržení výuky během dne, o těch, kteří výuku zajišťovali, ale také o typických předmětech, bez nichž by se šlechtické vzdělání neobešlo.

4.1 Učitelé

Důležitost, která byla přikládána šlechtickému vzdělání, vyžadovala také mimořádnou pozornost při výběru učitelů. Domácími pedagogy bývali učitelé či profesori veřejných škol, někdy studenti nebo kněží.¹³² Urození rodiče sledovali u možných uchazečů nejen jejich znalosti, ale také charakterové vlastnosti. Pozitivní vztah k panovníkovi, k monarchii a učitelova zbožnost mohly jistě napomoci k jeho přijetí.

¹²⁸ STEKL, *Österreichs Aristokratie*, s. 106.

¹²⁹ MATĚJČEK, Jiří, *Šlechta v českých zemích v 19. století (První pokus o přehled)*, in: Slezský sborník, ročník 98, číslo 4, Slezský ústav SZM v Opavě 2000, s. 291.

¹³⁰ LENDEROVÁ, Milena, *Dny všední a sváteční Filippiny Ludmily hraběnky Schlikové a Pauliny kněžny ze Schwarzenbergu*, in: LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.), *Proměny elit v moderní době*. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2003, s. 108.

¹³¹ DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 31.

¹³² LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě*, s. 189.

Šlechtičtí autoři pedagogických spisů, František Josef Kinský a Ignác Wildner, měli na učitele ještě další požadavky. Radili nepřijímat mladé lidi, kterým chybí potřebné zkušenosti a dávat přednost uchazečům s vlastní rodinou a tedy i zkušeností s výchovou svých dětí.¹³³ Nejspolehlivějším způsobem, jak najít vhodného kandidáta na tento post se jevílo doporučení od přátel a známých. Pokud nepatřili učitelé mezi zaměstnance (jako tomu bylo např. v případě guvernantek), docházeli do domu dva až třikrát týdně.¹³⁴ Někteří učitelé, stejně tak jako kněz, který vyučoval náboženství, byli společní pro děti obou pohlaví.¹³⁵ V souvislosti s požadavkem na kvalitu osobnosti učitele, se není čemu divit, že mezi domácími učiteli působily i osoby vynikající ve svém oboru, o konkrétních jménech bude zmínka později.

4.2 Rozvržení dne

Náročnou výuku urozených potomků by nebylo možné zvládnout bez pečlivě připraveného rozvrhu. Nejčastěji se jednalo o pravidelnou výuku po šest dní v týdnu (od pondělí do soboty) od osmi hodin ráno do šestnácti hodin, s dvouhodinovou přestávkou na oběd a vycházku. Výjimkou ovšem nebyl ani program výuky rozepsaný až do devatenácté hodiny večerní. Počet hodin věnovaný výuce dívek býval stejný jako v případě chlapců.¹³⁶

V průběhu 18. a 19. století docházelo ke změnám ve skladbě vyučovaných předmětů. Až do konce 18. století se vzdělání šlechtických dívek omezovalo na čtení a psaní v německém a francouzském jazyce, základní znalosti počtů, krasopisné psaní dopisů, kreslení, hudbu a tanec.¹³⁷ Pod vlivem osvícenských myšlenek se pozvolna měnil i názor a přístup ke vzdělání dětí ženského pohlaví, což přineslo dívkám výuku nových předmětů. Dívčí vyučování se tak alespoň o píd' přiblížilo úrovni vzdělání urozených synů. V 19. století tak byly šlechtické dcery vyučovány německému a francouzskému jazyku, náboženství, historii, zeměpisu, přírodopisu, ručním pracím, kreslení, hudbě a tanci.¹³⁸ V závislosti na rodinných zvyklostech a možnostech mohlo docházet i k výuce dalších

¹³³ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 54.

¹³⁴ LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě*, s. 48. Intenzita jejich návštěv se samozřejmě mohla měnit v souvislosti s tím, kolik měli na starost děti – pokud byli najati k výuce dívek i chlapců, byly návštěvy v rodině pravděpodobně častější.

¹³⁵ ONDRÁŠKOVÁ, Jana, *Hraběnka Anna Marie Thun-Hohensteinová ve světle svého osobního deníku*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2006, s. 23.

¹³⁶ LENDEROVÁ, *Matka, dcera, vnučka*, s. 48.

¹³⁷ DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 31.

¹³⁸ *Tamtéž*, s. 32. V případě výuky náboženství se můžeme oprávněně domnívat, že jí byla u dívek věnována pozornost i v 18. století – vždyť náboženství představovalo pro šlechtu jednu z hlavních životních opor.

předmětů – např. anglického a italského jazyka. Co můžeme v rozvrzích i nadále pozorovat, je absence výuky, kterou můžeme zahrnout pod pojem tělesná výchova. K té se u dívek nepřikládal takový význam jako u chlapců. Zatímco chlapci se běžně učili šermu či jízdě na koni.¹³⁹

Srovnání rozsahu i obsahu dívčí a chlapecké výchovy nabízí zachované rozvrhy hodin čtyř potomků knížete Josefa II. ze Schwarzenbergu (1769-1833) a Pavlíny ze Schwarzenbergu – konkrétně dcer Marie Eleonory (1796-1848) a Marie Pavlíny (1798-1821) a synů Jana Adolfa (1799-1888) a Felixe (1800-1852). U dívek se dochovaly dva rozvrhy z roku 1807 a další dva nedatované, u chlapců se jedná jen o dva rozvrhy z roku 1809.¹⁴⁰ V případě dívčích, francouzsky psaných, rozvrhů jsou ty datované rozepsané do šesté hodiny večerní, nedatované pak končí u obou dívek shodně až úderem sedmé hodiny večerní. Chlapecká výuka je rozplánovaná v roce 1809 v některé dny dokonce až do osmé hodiny večer. Každý den se začínalo s výukou v osm hodin ráno.

Jak byly vyučovací hodiny dívek rozepsány, nastíním na základě rozvrhu Marie Eleonory z roku 1807. Dennodenně od osmi do půl desáté probíhala první hodina s panem Johannem Lischkou, ten vyučoval dívky krasopis. Vzhledem k tomu, že mají jeho jméno uvedené v rozvrhu na prvním místě obě dívky, dá se usuzovat, že psát se učily obě sestry společně. Další Eleonořinu hodinu od půl desáté do půl jedenácté vedl nebo vedla, pán nebo slečna Claveim,¹⁴¹ Pavlína v tu dobu měla hodinu označenou jako práce („travailler“ nebo jen „travail“), která trvala ještě o půl hodiny déle, tedy do jedenácti hodin. Následovala výuka francouzštiny od půl jedenácté do poledne. Čas od dvanácti do čtrnácti hodin byl u obou dívek vyčleněn procházce. Mezi druhou a třetí hodinou měly mladé dámy čas na oběd. Od tří do pěti hodin děvčata společně absolvovala výuku náboženství pod vedením kněze Laurenze Greifa, který byl touto výukou pověřen.¹⁴² Poté přišla na řadu výuka němčiny do šesti hodin. Po šesté hodině se věnoval oběma dívkám najednou vychovatel chlapců, Norbert svobodný pán Feldegg, příslušník měšťanského rodu, nobilitovaného roku 1589.

¹³⁹ SEKYROVÁ, Jana, *Eliška Šliková, život neprovdané šlechtičny v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2006, s. 56-57.

¹⁴⁰ Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter u Nepomuku, fond Rodinný archiv Windischgrätz, inv. č. 1680, karton č. 421, Školní sešity, poznámky (dále SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz).

¹⁴¹ Nepodařilo se mi bohužel určit ani totožnost zmíněné osoby, ani předmět, který vedla.

¹⁴² KULHÁNKOVÁ, Petra, *Marie Eleonora Windischgrätzová. Život šlechtičny v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2005, s. 33. Greif kromě výuky náboženství působil také jako vychovatel nejmladšího Bedřicha (1809-1885).

Ve zbylých dnech se vyjmenované předměty různě prohazovaly a byly doplněny ještě o tanec, kreslení s malířem Ferdinandem Runkem a další. V nedatovaných rozvrzích¹⁴³ Marie Eleonory a Marie Pavlíny je navíc uvedena také hodina angličtiny, která se občas překrývá s pauzou na oběd. Dvakrát v týdnu, v úterý a v sobotu, byla po sedmé hodině večerní na programu mineralogie, čtyřikrát v týdnu se pak dívky zabývaly šitím. Pod označením „*apprendre par couer*“¹⁴⁴ se skrývala výuka historie a zeměpisu, která se vyučovala naráz jako jeden předmět. Zajímavé je v nedatovaných rozvrzích označení pro hodinu francouzštiny. Popsána je výstižně výrazem „*Maman*“¹⁴⁵ – lekce z francouzského jazyka totiž dávala svým potomkům sama Pavlína ze Schwarzenbergu, pro níž byla francouzština mateřským jazykem.

Chlapecké rozpisy denních aktivit jsou psány německy. Dopolední vyučování tvořily dva dvouhodinové bloky. U obou chlapců to byla od osmi do deseti hodin doba věnovaná němčině a latině (v pondělí, ve středu a v pátek), zbylé tři dny se v tuto dobu zabývaly opakováním latiny a překladem. Každý den mezi dvanáctou a druhou hodinou přišel na řadu čas na procházku. Od tří hodin se mladí šlechtici věnovali kreslení, tanci nebo vypracování zadaných úloh. Čtvrtá až pátá hodina odpolední patřily hře na klavír či výuce náboženství. Dále byla vždy jedna hodina věnovaná historii a zeměpisu, počtům a geometrii, mineralogii a dokonce i zpěvu. Poslední pondělní hodinu byli chlapci pod vedením pana Hubera, jež byl u Schwarzenbergů zaměstnán jako písař.¹⁴⁶

4.3 Předměty typické pro vzdělání šlechticů

Šlechtické vzdělání mělo kromě předávání vědomostí urozených potomkům plnit ještě další funkci. Sloužilo totiž také jako prostředek k odlišení se od ostatních sociálních vrstev. Jeho unikátnost přitom netkvěla v jeho formě – vždyť vzdělávání vedené v domácím prostředí najatými učiteli je možné spatřit i v rodinách měšťanů. Vzdělání šlechticů a šlechticů se vymykalo především svým obsahem a důkladností s jakou bylo vedeno. Součástí výuky ve šlechtických kruzích byla skupina předmětů, jejichž vyučování v takovém rozsahu bychom v dalších společenských vrstvách hledali marně.

¹⁴³ Vzhledem k navýšení počtu vyučovacích hodin o nové předměty, se dá usuzovat, že podle těchto rozvrhů probíhala výuka až po roce 1807.

¹⁴⁴ Lze přeložit jako „*učení nazpaměť*“.

¹⁴⁵ Lze přeložit jako „*máma, maminka*“.

¹⁴⁶ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 156.

4.3.1 Jazyky

Jestli existovalo v prostředí urozených něco, co bylo nutné skutečně velmi dobře ovládat, jednalo se o znalost cizích jazyků. Jestliže vezmeme v úvahu rozmanitost evropských šlechtických rodů i jejich velkou vzájemnou provázanost, není se čemu divit. Soudobá pedagogická literatura¹⁴⁷ zastávala názor, že cizím jazykům se má dítě učit už v prvních letech života, kdy se snadno naučí správnou výslovnost. Dá se říci, že čeština byla jazykem prostého lidu, němčina jazykem úředním a obchodním, francouzština jazykem šlechty, který se stal jejím distinktivním znakem, jímž se snažila poukázat na svou jedinečnost.¹⁴⁸

Ve středoevropském prostoru si udržovala poměrně silnou pozici němčina. V prostředí šlechty v českých zemích totiž obvykle byla němčina jazykem mateřským. Němčinu jako rodný jazyk měla např. hraběnka Gabriela Buquoyová (1809-1841)¹⁴⁹ a patrně i děti vzešlé z manželství Pavliny ze Schwarzenbergu s Josefem II. Schwarzenbergem (1769-1833). Tomu by nasvědčovaly třeba poznámky z dějin Dánska, Norska a Švédska vedené v němčině, jež se zachovaly v pozůstalosti nejstarší dcery schwarzenberských manželů, Marie Eleonory.¹⁵⁰ Nejprve německy mluvily také děti Františka Jindřicha Schlika.¹⁵¹

Jazykem, jemuž věnovala šlechta zvláštní pozornost, byla francouzština. Znat ji potřebovaly hlavně urozené dámy, pro pány měla význam především při diplomatické komunikaci, méně často při psaní korespondence.¹⁵² Francouzština se začala těšit zvýšené oblibě od 17. století, kdy se dvůr Ludvíka XIV. a s ním i všechno francouzské, stalo vzorem pro zbytek Evropy. Frankofilství proniklo také do habsburské monarchie. Užívání francouzštiny se stalo distinktivním znakem šlechty a jejímu vyučování začala být věnována zvýšená pozornost. Výuku tohoto jazyka měli ideálně zajišťovat rodilí mluvčí. Zvýšila se tak přirozeně poptávka po francouzských učitelích a vychovatelkách. Z řad vychovatelek učila své svěřenkyně francouzštinu kromě slečny La Pageové najaté

¹⁴⁷ Tento názor sdílí jak František Josef Kinský, tak Ignáz Wildner.

¹⁴⁸ ZELENÁ, Pavla, *Proměny francouzské společnosti očima šlechticů z habsburské monarchie na konci 18. a na počátku 19. století*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2010, s. 30.

¹⁴⁹ KADLECOVÁ, Markéta, *Gabriela Buquoyová, život neprovdané dámy v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2004, s. 55.

¹⁵⁰ SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz, inv. č. 1680, karton 421, Školní sešity, poznámky. Detail těchto poznámek je připojen v příloze.

¹⁵¹ LENDEROVÁ, Matka, *dcera, vnučka*, s. 49.

¹⁵² Tomu, že dámy měly blíže k francouzštině může nasvědčovat i jazyk použitý při sepsání výše zmíněných rozvrhů dětí Pavliny ze Schwarzenbergu. Zatímco rozvrhy dívek jsou psány francouzsky, chlapecké rozvrhy byly zaznamenány v němčině.

Eleonorou Žofií ze Schwarzenbergu, např. také výše zmíněná Češka Anna Stehlíková u Schliků. V rodině Josefa II. ze Schwarzenbergu vyučovala děti francouzštině jejich frankofonní matka.¹⁵³ Po Pavlínině tragické smrti se výuky francouzštiny u dětí ujala jejich teta Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu. S malou Marií Annou Bertou (1807-1883) se třeba věnovala francouzským překladům.¹⁵⁴ Bez francouzštiny se správná šlechtická dáma neobešla – byla totiž hojně využívána jak v korespondenci, při vedení osobního deníku, tak i při společenské konverzaci.

Od 19. století se čím dál častěji objevuje mezi vyučovanými jazyky také angličtina. Nástup angličtiny odpovídá také nástupu anglických služebných, stále žádanějších u rakousko-české šlechty.¹⁵⁵ Rodilá mluvčí, jistá Matylda Flosserová, vyučovala angličtinu Gabrielu Buquoyovou a hraběnka ji využívala i při korespondenci s bratrem Jiřím Janem (1814-1882).¹⁵⁶ Potomky Pavlíny ze Schwarzenbergu vzdělával John Eccles z Liverpoolu, který působil ve schwarzenberských službách od roku 1803.¹⁵⁷ Angličtinu občas uplatňovala v korespondenci se svým bratrem i Gabriela ze Schwarzenbergu (1825-1843) a zvládala ji i její mladší sestra Marie Anna (1830-1849).¹⁵⁸

Mladá Gabriela ze Schwarzenbergu užívala také italštinu, kterou lze zmínit jako další jazyk, jehož výuce se šlechtičny věnovaly. Znalost tří živých jazyků (případně češtiny navíc) byla takřka samozřejmostí, u chlapců k tomu přistoupila i znalost jazyků klasických.¹⁵⁹ Češtinu mohla děvčata pochytit např. od služebnictva. Pokud už se jí dívky cíleně věnovaly, braly její výuku spíše jako pobavení.¹⁶⁰

4.3.2 Ovládnutí slova i písma

Jednou ze základních dovedností, jež musela zvládnout šlechtice (a nejen ona, totéž platilo i pro šlechtice), bylo sestavení stylisticky bezchybného a krasopisně napsaného dopisu. Korespondence představovala často jedinou možnost, jak udržovat kontakt se

¹⁵³ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 156.

¹⁵⁴ BADALOVÁ, *Sestra slavných bratrů*, s. 31.

¹⁵⁵ SLABÁKOVÁ, Radmila, „*Il est «Höchst Zeit»“ aneb Jaký jazyk pro aristokracii v Čechách a na Moravě v 19. století?*“, in: BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Sborník příspěvků z 21. ročníku sympozia k problematice 19. století, Plzeň, 8. - 10. března 2001, KLP, Praha 2002, s. 112. O stoupající a nadále přetrvávající oblibě angličtiny na úkor francouzštiny může svědčit např. i záliba Sidonie Nádherné (1885-1950) v anglických knihách a také její anglická vychovatelka a pozdější společnice, slečna Mary Cooney, více k Sidonii Nádherné SAK, Robert – BEZECNÝ, Zdeněk, *Dáma z rajského ostrova*. Sidonie Nádherná a její svět, Mladá fronta, Praha 2000.

¹⁵⁶ KADLECOVÁ, *Gabriela Buquoyová*, s. 55.

¹⁵⁷ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 156.

¹⁵⁸ LENDEROVÁ – PLŠKOVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 38.

¹⁵⁹ LENDEROVÁ, *K hříchu i modlitbě*, s. 189. Ke klasickým jazykům patřila latina a řečtina.

¹⁶⁰ KADLECOVÁ, *Gabriela Buquoyová*, s. 55.

svými blízkými. Díky poměrně častým cestám a střídání pobytu v rámci letní či zimní sezóny, nebyla vzájemná odloučenost manželů a jejich potomků ničím neobvyklým. Kromě psaní dopisů si šlechtičny také běžně vedly deník – ať už šlo o denní záznamy osobní povahy, či deník cestovní zachycující zážitky z cest po Evropě – kde mohly vybraný písemný a jazykový projev uplatnit. Docenění dosahuje šlechtická korespondence i v dnešní době – jak dopisy, tak deníkové záznamy tvoří jedny z hlavních zdrojů pro poznání šlechtické každodennosti. Deníky jsou společně s korespondencí, memoáry a památníky (štambuchy) řazeny mezi tzv. prameny osobní povahy.¹⁶¹

Výuka čtení a psaní nesměla chybět v žádném šlechtickém rozvrhu. Číst a psát se učily děti od prvního okamžiku, kdy se začalo s jejich soustavným vzděláváním. O tom, že dopisy psaly už velmi malé děti, svědčí např. dochované listy výše zmíněné Marie Anny ze Schwarzenbergu, provdané z Waldsteinu (1830-1849). Dopisy psala již jako sedmiletá.¹⁶² S výukou psaní dopisů se zřejmě začínalo za pomoci jednoduchých příruček.¹⁶³ Napsání dopisu mohlo být zadáno učitelem jako domácí úkol. Již v mládí získávali šlechtici určité představy o rozdílu mezi oficiálním a soukromým dopisem, z nichž každý vyžadoval odlišný styl a často i odlišný jazyk.¹⁶⁴ Jazykem soukromých dopisů bývala francouzština, u úřední korespondence dominovala němčina. Čitelnost dopisů mohl ovlivňovat tehdy vcelku obvyklý způsob jejich psaní, kdy se přes již hotové řádky psalo znovu napříč.¹⁶⁵

Pokud jde o deníky, nebyla volba jazyka jednoznačná. Jazyk užívaný pro psaní deníků se mění. Existují i deníky psané střídavě německy, anglicky a francouzsky. Jen latinsky psané deníky chybí.¹⁶⁶ Psaní deníků se začíná těšit oblibě od konce 17. a především pak v průběhu 18. století. U deníků všeobecně a u cestovních deníků zvláště, nepředstavovalo nic neobvyklého, že byl nejdříve napsán nanečisto jakýsi koncept a ten pak autorka přepsala. S psaním deníku se začínalo nejčastěji mezi dvanácti a třinácti lety a dámy od jeho vedení často odvedla až svatba a mateřské povinnosti.

¹⁶¹ LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Karolinum, Praha 2002, s. 165.

¹⁶² LENDEROVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 28.

¹⁶³ CERMÁN, *Šlechtická kultura*, s. 235.

¹⁶⁴ *Tamtéž*, s. 233.

¹⁶⁵ LENDEROVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 13.

¹⁶⁶ TÁŽ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 84.

4.3.3 Hudba

Běžný prvek ve šlechtických učebních plánech tvořila také hudba. Děti hrály povinně na jeden hudební nástroj a učily se také zpěvu.¹⁶⁷ Součástí hudebního vzdělání byla i návštěva koncertů. Ovládání hry na hudební nástroj mohly šlechtičny uplatnit nejen při krácení dlouhé chvíle. Šlechtičtí rodiče nechávali často své dcery, aby předvedly své schopnosti ve hře klavír a zpěvu při společenských setkáních. Vůbec se přitom nepřihlíželo k tomu, jestli má dívka v tomto směru nadání.¹⁶⁸ Právě již zmíněný klavír byl nástrojem, na nějž se hrálo nejčastěji. Hrála na něj i Marie Eleonora z Windischgrätzu (1796-1848). U Schliků se hrálo kromě klavíru také na clavicembalo, což byl nástroj podobný klavíru. Hře na kytaru a zpěvu se učila např. sestra Gabriely Buquoyové, Terezie (1807-1869).¹⁶⁹ V ovládání hudebních nástrojů nezaostávali ani chlapci. Třeba nejstarší syn Pavlíny ze Schwarzenbergu, Jan Adolf (1799-1888), se učil hrát na flétnu.¹⁷⁰

Výuka hře na nástroj byla svěřována do rukou odborníků. Hudební skladatel V. J. Tomášek (1774-1850) vyučoval od roku 1805 v rodině hraběte Jiřího Františka Buquoye (1781-1851).¹⁷¹ Klavírista Johan Hložek, vídeňský skladatel a učitel hudby Emanuel Alois Förster (1747-1823) a Anton Eberl (1776-1807) učili Elišku Schlikovou.¹⁷² Eliška Schliková využila poskytnuté kvalitní hudební vzdělání i k vlastní tvorbě. Zhudebnila několik svých básní, složila několik koncertů a opusů k tanci., z nichž pár vyšlo dokonce tiskem.¹⁷³

4.3.4 Kreslení a malování

Mezi předměty oblíbené u šlechticů jistě patřilo kreslení a malování. Ve šlechtickém prostředí se prosadilo v 17. století jako součást výuky mladých šlechticů coby budoucích vojáků.¹⁷⁴ U řady urozených dam se amatérské malování stalo dokonce celoživotní zálibou. I k jeho výuce se vyplácelo najmout znalce v oboru. Elišku Schlikovou učil malíř a rytec Joseph Anton Koch (1768-1839).¹⁷⁵ V rodině Josefa II. ze Schwarzenbergu dlouhá léta působil Ferdinand Runk (1764-1834). Schlikové se mohli

¹⁶⁷ BUDÍKOVÁ, *Výchova šlechtice*, s. 74.

¹⁶⁸ DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 29.

¹⁶⁹ KADLECOVÁ, *Gabriela Buquoyová*, s. 56.

¹⁷⁰ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 158.

¹⁷¹ KADLECOVÁ, *Gabriela Buquoyová*, s. 46.

¹⁷² SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 27-28.

¹⁷³ LENDEROVÁ, *Matka, dcera, vnučka*, s. 58.

¹⁷⁴ Kreslení využívali při vytváření map, fortifikací a dalších vojenských staveb.

¹⁷⁵ SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 29.

chlubit působením Josefa Hellicha (1807-1880). Děti Jiřího Františka Buquoye učili jistý pan Wolf a Taraba, výtvarník a později také sklářský mistr.¹⁷⁶

Velmi oblíbeným postupem výuky bylo nechat žáka zdokonalovat kreslířskou dovednost kopírováním známého obrazu. Mohl to být jak obraz učitelův, tak práce některého renomovaného malíře. U Schliků a Schwarzenbergů se napodoboval např. obraz Býk od nizozemského malíře Pauluse Pottera (1625-1654).¹⁷⁷ Učila se na něm třeba Eliška Schliková nebo její neteř Tekla (1818-1834). Výuka mohla probíhat prakticky kdekoli. Kupříkladu Ferdinand Runk s dětmi maloval jak v interiéru, tak v plenéru a aby nedošlo k přerušení výuky, doprovázel je v létě i na venkovská sídla.¹⁷⁸ Podpořit zájem o vyučovaný předmět pomohly také návštěvy výstav a galerií. Obeznamený měly být děti i s dějinami umění.

Mezi nejtalentovanější kreslířky či malířky lze v prostředí českých zemí bezpochyby zařadit Pavlínu ze Schwarzenbergu a Elišku Schlikovou. Po těchto dámách se zachovaly jak kresby a malby, tak také akvarely, lepty a kvaše. Eliška Schliková se dokonce pokusila malovat na sklo.¹⁷⁹ Méně zdatná už byla Gabriela ze Schwarzenbergu, v jejíž pozůstalosti se zachovaly spíše jednoduché obrázky. Šlechtičny své kresby někdy připojovaly i ke svým dopisům. Pokud měla urozená dáma kreslení opravdu v oblibě, mohly se kreslicí pomůcky objevit mezi dárky k Vánocům, k svátku či k narozeninám.¹⁸⁰

4.3.5 Četba

Zatímco v prostředí privilegovaných dam a pánů se četba těšila velké oblibě, mezi neurozenými byla považována za zahálku. Ve většině šlechtických rodin se dbalo na budování náležitě reprezentativní knihovny. Díky nadnárodnímu charakteru šlechty v českých zemích a jejím četným osobním a příbuzenským stykům, vznikaly šlechtické knihovny nikoliv regionálního charakteru, ale knihovny, ve kterých byla zastoupena evropská literatura, respektive ve starších dobách 17. a 18. století literatura zejména z oblastí katolické Evropy.¹⁸¹ Často se takto pečlivě budované knihovny stávaly i součástí

¹⁷⁶ KADLECOVÁ, Gabriela Buquoyová, s. 45.

¹⁷⁷ LENDEROVÁ, Matka, dcera, vnučka, s. 50-51.

¹⁷⁸ TÁŽ, Tragický bál, s. 239.

¹⁷⁹ SEKYROVÁ, Eliška Schliková, s. 29.

¹⁸⁰ LENDEROVÁ, Gabriela ze Schwarzenbergu, s. 42.

¹⁸¹ MAŠEK, Petr – TURKOVÁ, Helena, *Zámecké, hradní a palácové knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. K výstavě 50 let oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea 1954 – 2004, Muzeum knihy Žďár nad Sázavou, květen – říjen 2004, Národní muzeum, Praha 2004, nepaginováno. Více k tomu také poznámka 58 a 75.

rodového fideikomisu. V šlechtických knihovnách se nacházely publikace z nejrůznějších humanitních, přírodovědeckých i technických oborů, beletrie, cestopisy, literatura genealogická, heraldická, politická, právníká, ekonomická, lesnická, zemědělská, publikace z oboru architektury militaria, teatralia i hudebniny.¹⁸² Knihovny sloužily také ke vzdělávání mladé šlechtické generace, proto se v nich často setkáváme s učebnicemi a pedagogickou literaturou.¹⁸³

Otázce četby se věnovali ve svých pedagogických pojednáních Kinský a Wildner. Na výběr knih měli dohlížet učitelé či rodiče. Zpočátku má učitel doporučovat četbu zábavnou a stručné příběhy, které ale mají malého čtenáře upoutat tak, aby byl zvědavý na obsah celé knihy. Pak se má postupně přecházet k četbě vážnější a poučné.¹⁸⁴ Četba měla vést také k prohlubování myšlenek a třibení slovní projevu. Pro tyto účely si některé urozené dámy vedly jakési čtenářské deníky. Nedatovaný čtenářský deník se zachoval třeba po Elišce Schlikové. Zapisovala si tam citáty z četby i vlastní úvahy o přátelství, přírodě, ctnosti.¹⁸⁵ Podobné výpisky z knih si pořizovala i Gabriela ze Schwarzenbergu. Četba vedla i k prohlubování jazykových znalostí – řada knih se totiž četla v originále.

O tom, že šlechtické dámy se nechávaly četbou ovlivňovat, svědčí, jak běžné deníkové záznamy (odráží se v nich někdy jak forma, tak i obsah čteného díla), tak i vlastní literární pokusy. Zpočátku se jednalo především o básně. Modrý sešit s názvem „*Básnické pokusy*“ (v originále „*Poetische Versuche*“) se dochoval po dceři Marie Eleonory z Windischgrätzu, Aglájě (1818-1843 nebo 1845).¹⁸⁶ Básněmi popsala celkem dvě stě dva stran, první vepsala do sešitu v září 1827. Péči rodiny vyšel posmrtně svazeček německy psaných básní Elišky Schlikové.¹⁸⁷ V celkem jednačtyřiceti lyrických i epických básních se věnuje jak kráse přírody, tak smrti a nešťastné lásce. Gabriela ze Schwarzenbergu se pokusila dokonce o sepsání románu. Dílko s názvem „*Mizaël et Alice*“ napsala ve francouzštině a jeho děj zasadila do Anglie kolem poloviny 16. století. V románu se mísí fikce s historickou realitou.¹⁸⁸ Je svědectvím jak o Gabrielině výchově, tak o společnosti, z níž pocházela.

¹⁸² LENDEROVÁ, *Matka, dcera, vnučka*, s. 120.

¹⁸³ MAŠEK – TURKOVÁ, *Zámecké, hradní a palácové knihovny*, nepaginováno.

¹⁸⁴ PAVLATOVÁ, *Dvojí pojednání o výchově*, s. 150.

¹⁸⁵ LENDEROVÁ, *Matka, dcera, vnučka*, s. 49.

¹⁸⁶ KULHÁNKOVÁ, *Marie Eleonora Windischgrätzová*, s. 52.

¹⁸⁷ SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 47.

¹⁸⁸ LENDEROVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 35.

4.3.6 Praktické dovednosti a vedení domácnosti

Nezbytnou součástí vzdělání urozené dámy představovala i nutnost osvojit si praktické dovednosti, díky nimž by zvládla roli hospodyně a hostitelky. Největší uplatnění tato suma znalostí našla v okamžiku, kdy se urozená dáma provdala a stala se paní domu. Ani u neprovdané šlechtičny ale nepřišly tyto dovednosti na zmar. Řadilo se sem třeba vedení účetnictví, vaření a ženské ruční práce. Ruční práce jako šití a pletení byly i součástí dívčích rozvrhů, o čemž již byla zmínka výše. Např. hraběnka Anna Marie Thun – Hohensteinová, rozená ze Schwarzenbergu (1854-1898) se učila šít dvakrát týdně u dcery rodinného lékaře Klotildy Novákové, rozené Kruisové.¹⁸⁹ Pokud urozené dámy pletly, nebylo to obvykle ve prospěch vlastní rodiny, ale pro dobročinné účely. Znalost vedení účetních knih mohly šlechtičny uplatnit při dohledu nad rodinnými výdaji. Jak placení služebnictva, tak nákup toalet totiž něco stály a plýtvání nebylo zvykem ani v těch nejvyšších kruzích. Díky vedení účtů si dnes můžeme udělat alespoň přibližnou představu o tom, co všechno taková urozená dáma v předchozích staletích potřebovala a do čeho investovala. Takovou účetní knihu osobních výdajů si od ledna do srpna 1834 vedla kupříkladu Tekla Schliková (1818-1834).¹⁹⁰

Do tajů vedení domácnosti zasvěcovala šlechtičny nejčastěji matka. Urozené dámy se věnovaly přestavbám a zařizování rodinných sídel, především těch venkovských. Vilemína ze Schwarzenbergu, rozená z Öttingen-Wallersteinu (1833-1910) si takto nechala v Čimelicích postavit zateplený skleník, jelikož její velkou zálibou bylo pěstování rostlin. Díky její péči došlo i k výměně starého zařízení zámku za nové, moderní.¹⁹¹ Pavlína ze Schwarzenbergu se při pobytu na venkově zajímala o hospodářství a průběh zimních prací, především žní. Rozhodovala o nákupech potravin a nápojů, domácích potřeb.¹⁹² Také dohled nad výběrem služebnictva zajišťovaly urozené dámy.

Jako dobré hostitelky se mohly šlechtičny projevit při pořádání společenských setkání, často u příležitosti podávání jídla.¹⁹³ Šlo o takzvané *dinery*, *soirée* a různé rauty.¹⁹⁴ Dámy při těchto příležitostech obvykle kontrolovaly výběr podávaných pokrmů a nápojů.

¹⁸⁹ ONDRÁŠKOVÁ, *Hraběnka Anna Marie Thun-Hohensteinová*, s. 23.

¹⁹⁰ SEKYROVÁ, *Eliška Šliková*, s. 58.

¹⁹¹ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*, s. 49.

¹⁹² LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 123-124.

¹⁹³ Více k tomu např. DIEMEL, *Adelige Frauen*, s. 170 an.

¹⁹⁴ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*, s. 58. *Dinery* byly obdobou dnešního oběda, obvykle spojené s následným podáváním kávy, většinou probíhaly od dvou do sedmi hodin odpoledne. *Soirée* zase suplovaly dnešní večere, po nich následovalo hraní divadelních představení, společenských her či pořádání koncertů.

Vilemína ze Schwarzenbergu tak jednou prosila svého manžela, aby sehnal tetřeví maso na *diner* pořádané u její přítelkyně.¹⁹⁵ Jako pomocníka pro volbu vhodného pokrmu mohly šlechtičny využít i vlastnoručně vedené kuchařky. Jednu takovou po sobě zanechala hraběnka Filippina Ludmila Schliková, rozená Nostitz-Rienecková (1766-1843). Na sto dvaatřiceti listech jsou především německy zapsané recepty, mimo jiné na úpravu brambor.¹⁹⁶ Léčitelské i kuchyňské recepty se dochovaly v zápisníku Gabriely ze Schwarzenbergu.¹⁹⁷

4.3.7 Tanec

Ovládání tance patřilo spolu s vybraným chováním mezi kritéria, podle nichž bylo možné poznat urozenou dámu. Tanec tvořil přirozenou součást rozvrhu, stejně jako čtení a psaní. K tanci byly děti vedeny od útlého věku. První příležitostí, kde mohly malé dámy uplatnit jisté taneční umění, byly tzv. kindrbály. Účastnily se jich děti již od věku pěti až šesti let.¹⁹⁸ Tyto plesy sloužily jako určité „cvičiště“ vybraného vystupování. Spolu s dětmi tu byli také jejich rodiče, kteří se zde často poohlíželi po možném budoucím partnerovi pro své dcery. Bály pořádaly různé šlechtické rodiny a to jak v městských palácích v Praze či ve Vídni, tak v sídlech na venkově.¹⁹⁹ Často se tato zábava protáhla až do půlnoci.

Taneční průpravu získanou na dětských bálech šlechtičny zužitkovaly při první účasti na plese určeném jen pro dospělé. Premiérová návštěva takového plesu se zároveň stávala pro urozenou dámu i uvedením do společnosti. Jako ideální se pro vstup do společnosti považoval věk kolem patnácti let. Uvedení do společnosti bylo vstupenkou na sňatkový trh. Sledoval se jediný cíl: najít vhodného ženicha. Často se toto uvedení do společnosti uskutečnilo během jakési poznávací cesty, jež představovala završení vzdělání šlechtické dívky.²⁰⁰ Hlavní plesová sezóna probíhala stejně jako v dnešní době zhruba od ledna do března. V sezóně se běžně tančilo na dvou třech plesech během jediného večera. Několikahodinové trvání bálu a dobrá organizace umožňovaly přecházet z jednoho šlechtického domu do druhého.²⁰¹ Končilo se pak většinou až v brzkých ranních hodinách. Pavlína ze Schwarzenbergu se stihla během jedné plesové sezóny v Paříži, konkrétně od

¹⁹⁵ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*.

¹⁹⁶ LENDEROVÁ, *Matka, dcera, vnučka*, s. 54.

¹⁹⁷ TÁŽ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 20.

¹⁹⁸ KULHÁNKOVÁ, *Marie Eleonora Windischgrätzová*, s. 30.

¹⁹⁹ MYŠKOVÁ, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu*, s. 39.

²⁰⁰ O vzdělávacích cestách bude pojednáno níže.

²⁰¹ LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 209.

20. ledna do 7. března 1791, zúčastnit celkem čtrnácti plesů.²⁰² Kromě účasti na plesech měla Pavlína i bohaté zkušenosti s jejich organizací. Schwarzenbergové pořádali za sezónu dva až tři plesy, obvykle s návštěvou až sto padesáti hostů.²⁰³

²⁰² MRÁZEK, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů*, s. 62.

²⁰³ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 222.

5 Završení vzdělání a sňatek

Tak jako je v dnešní době ukončováno vzdělání maturitou či výučním listem, musely i šlechtičny projít závěrečnou fází svého vzdělání. Zakončením prvního stupně vzdělání mohl být pobyt v klášteře. Jakousi maturitu pak představovala vzdělávací cesta po Evropě. Poté, co pro urozenou dámu skončila etapa vzdělávání, nastala vhodná doba pro vdavky. Šlechtičny se vdávaly zhruba ve věku dvaceti let, výjimku nepředstavovaly ale ani o pár let mladší či starší nevěsty. Hlavním smyslem v životě urozené ženy i přes vliv osvícenství stále zůstávalo zplození potomka.

Ne každé šlechtičně se ale podařilo uzavřít sňatek. Pokud nebránilo jejímu sňatku tělesné postižení nebo vážné onemocnění, jako tomu bylo např. u Marie Matyldy ze Schwarzenbergu (1804-1886) či Aglájí z Windischgrätzu (1818-1843 nebo 1845), mohl se stát překážkou nedostatek peněz na věno. Ve šlechtických rodinách, kde se rodil velký počet potomků, nebylo neprovdání třeba i několika dcer ničím neobvyklým. Zůstala-li šlechtická dcera neprovdaná, nabízelo se jí hned několik možností, jak vést svůj život dál. Jednu z variant představoval vstup do kláštera. Další možností byl život v rodině některého z ženatých či vdaných sourozenců, kde pomáhaly s výchovou synovců a neteří. Měly-li možnost a dostatek finančních prostředků, mohly cestovat. Vcelku hojně využívanou eventualitu reprezentovaly ústavy šlechticů a různé nadace, které vznikaly za účelem podpory mladých a neprovdaných dam. Zakončením vzdělání a zaopatřením šlechticů, jimž se nepodařilo uzavřít stavovsky přiměřený sňatek, se budu zabývat v následující části práce.

5.1 Klášterní školy

Vzdělání získané za klášterními zdmi, navazující na výchovu v rodině, zůstalo součástí privilegované dívčí výchovy až na práh dvacátého století a představovalo jakýsi druhý stupeň ve výchově dívek.²⁰⁴ Dívky sem mohly přicházet ve věku deseti až čtrnácti let. Pobýly tu pak od pár měsíců až po dobu několika let. V rakouských dědičných zemích se učily v klášterních školách ženských řádů jak mladé šlechtičny, tak dívky ze středních vrstev, pokud byli rodiče schopni zaplatit školné.²⁰⁵ Ačkoliv mohly dívky v klášteře občas navštívit jejich rodiče, odtržení od rodiny jistě snášely těžce. Urozené dámy se zde učily

²⁰⁴ LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 52.

²⁰⁵ LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009, s. 92.

jak povinným předmětům – náboženství, francouzštině, němčině, zeměpisu, dějepisu, počtům a ručním pracím, tak jim bylo umožněno navštěvovat speciální jazykové a umělecké kurzy (hudba, kreslení a malování, tanec a další).²⁰⁶

V českém prostředí nebylo vzdělání v klášterní škole tak rozšířené jako v západoevropském prostoru. Svým dcerám se o průběhu své klášterní výuky jistě zmínila Pavlína ze Schwarzenbergu. Pavlíně rodina vybrala klášter Berlaimont v severovýchodní Francii, poblíž města Cambrai. Odešla sem v lednu 1788 a zůstala do dubna téhož roku.²⁰⁷ Až ve vídeňském klášteře zakončila takto svoje vzdělání Marie Terezie Czerninová, rozená Orsini-Rosenberg (1798-1866).²⁰⁸ Když se za ní 3. ledna 1810 zavřela vstupní brána kláštera, plakala ona, matka, teta, sourozenci i kamarádky. Otec však na klášterní výchově trval. Domníval se, že pouze klášter jí může vštípit pevné mravní zásady, díky kterým bude jednou šťastná.²⁰⁹

5.2 Vzdělávací cesty

Jistě oblíbenější než absolvování klášterního vzdělání, byla pro urozené dívky tzv. vzdělávací cesta. Jednalo se o obdobu chlapecké kavalírské cesty, na níž si mladý šlechtic prohluboval své vzdělání.²¹⁰ Ve výchově dívek začala hrát důležitou roli zhruba od konce 18. století. Mohla se protáhnout od několika dnů, pár měsíců až na jeden rok. Její délku zpravidla ovlivňovaly také finanční možnosti rodičů. Pro její přípravu vycházely příručky, které nabízely přesně vypracované itineráře.²¹¹ Oblíbenou variantu představovala cesta přes německé země a Nizozemí, s cílem ve Francii. Dívka, většinou v doprovodu matky a

²⁰⁶ ŠTIBRANÁ, Ingrid, *Die Blauen Damen*. Konvikt für adelige Mädchen beim Orden Notre Dame in Bratislava und Porträts dessen Absolventinnen aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, in: CERMAN, Ivo – VELEK, Luboš (Hg.), *Adelige Ausbildung*. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2006, s. 122.

²⁰⁷ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 69.

²⁰⁸ DOKOUPILOVÁ, Petra, *Život šlechtičny v 19. století*. Eleonora hraběnka z Kounic. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Brno 2008, s. 19.

²⁰⁹ LENDEROVÁ – RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 245.

²¹⁰ Blíže k cestám šlechticů např. OUBRECHTOVÁ, Marcela, „*Kéž bych byl malířem*“. František Thun v době předbřeznové. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2008; TÁŽ, *Všechny mé myšlenky se po Anglii upírají přímo na Itálii*. Cesta Františka Thun-Hohensteina do vysněné Itálie, in: HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marie – PRAHL, Roman (edd.), *Naše Itálie*. Stará i mladá Itálie v české kultuře 19. století, Academia, Praha 2012, s. 79-87.

²¹¹ LENDEROVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 52. Např. příručka hraběte Leopolda Berchtolda, „*Pojednání o směřování a užitku cestování vlastenců*“, v originále „*Essay to direct and extend the Inquiries of patriotic Travellers*“, London 1789.

vychovatelky, eventuálně některého z bratrů a jeho vychovatele, si během cesty ověřila schopnost komunikovat v cizím jazyce, své znalosti z historie, zeměpisu, dějin umění.²¹²

Během cesty toho musela urozená dáma stihnout co nejvíc, aby z tohoto výletu za poznáním vytěžila maximum. Měla vidět nejen památky, galerie, muzea, technické a přírodní zajímavosti, ale navštívit rovněž nejružnější charitativní instituce, zajímat se o hospodářské otázky, peněžnictví, výchovu a školství, o politickou, sociální a demografickou problematiku.²¹³ Pavlína ze Schwarzenbergu vyrazila na svou velkou vzdělávací cestu v září 1789. Přes Německo dorazila v doprovodu svých příbuzných a služebnictva 22. ledna 1790 do Paříže. Tu opustila Pavlína až po roce a půl - 18. června 1791.²¹⁴ Pavlínina dcera, Marie Eleonora, provdaná z Windischgrätzu, vyrazila na svoji cestu za vzděláním v roce 1806. Na cestě jí dělali společnost rodiče, sourozenci a další doprovod. Vyrazili 28. srpna 1806 z Vídně.²¹⁵ Jejich cesta vedla přes německé země do Bruselu. Na zpáteční cestu se vydala Marie Eleonora se svým doprovodem až 7. května 1807.

Vzdělávací cesta po Evropě mnohé šlechtičny vybídla k tomu, aby si v jejím průběhu vedly cestovní deník, do nějž mohly zaznamenávat své zážitky a dojmy. Deník z cesty najdeme v pozůstalosti Marie Eleonory z Windischgrätzu, rozené ze Schwarzenbergu (1796-1848).²¹⁶ Je německy psaný a popisuje v něm v předchozím odstavci zmíněnou cestu přes německé země do Bruselu. Cestovní deník se zachoval také od pisatelky narozené v 1. čtvrtině 19. století, konkrétně od Gabriely ze Schwarzenbergu (1825-1843). Jedná se o deník z cesty Německem, Holandskem a Belgií až do Francie. Psán byl v Paříži od 4. srpna 1840 do 10. ledna 1841 a není dokončen.²¹⁷ K tomu došlo pravděpodobně v důsledku toho, že autorka nezapisovala do deníku každý den. Se psaním patrně otálela, popř. psala na koncept, který se pak mohl ztratit a k doplnění poznámek do deníku už (z tohoto nebo jiného důvodu) nedošlo. Rozhodně to není neobvyklý jev.

²¹² LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 52-53.

²¹³ TÁŽ, *Tragický bál*, s. 69-70.

²¹⁴ MRÁZEK, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů*, s. 50.

²¹⁵ KULHÁNKOVÁ, *Marie Eleonora Windischgrätzová*, s. 36.

²¹⁶ SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz, inv. č. 1682, karton č. 442, Deníky Eleonora (1806-1833).

²¹⁷ LENDEROVÁ, *Gabriela ze Schwarzenbergu*, s. 12.

5.3 Ústavy šlechticů a nadace

Nejstarší dámské šlechtické ústavy a nadace byly zakládány již od středověku se záměrem poskytnout vzdělání nebo finanční podporu neprovdaným dcerám z urozených rodin, jejichž příbuzní je nemohli dostatečně finančně zajistit pro život na odpovídající úrovni nebo jim dát dostatečné věno.²¹⁸ Podnět k jejich založení dávala buď sama šlechta, nebo panovník. Pokud se v rodině narodily více než dvě dcery, každá další už v podstatě mohla tak trochu počítat s variantou, že na její věno v odpovídající výši už nezbude. Zdá se, že na svobodnou ženu se ve šlechtickém prostředí nenahlíželo skrz prsty, ale byla respektována. Její život, plynoucí mezi vírou, filantropií, uměleckými aktivitami, cestováním a především nezištnou pomocí příbuzným, nebyl rozhodně monotónní a šedivý.²¹⁹ Ústavy šlechticů a různé nadace na podporu výše uvedených dam měly na podobě jejich života nemalou zásluhu.

5.3.1 Ústavy šlechticů

Soukromé nadace v podobě ústavů šlechticů byly produktem osvětské éry druhé poloviny 18. století a faktickým nástupcem panovníkem a šlechtou zakládaných klášterů.²²⁰ Vstupovat do nich mohly mladé a také neprovdané dámy ze starých šlechtických rodů. Pro vstup do takového ústavu musely splnit šlechtičny nejen požadavek. Kromě prokázání nedostatku finančních prostředků k zajištění života na odpovídající úrovni hrála roli také víra. V habsburské monarchii to byla víra katolická. Většina ústavů trvala i na doložení šlechtického původu, a to ze čtyř, osmi či dokonce šestnácti předků narozených v tomto stavu. Dalším důležitým kritériem byl věk, minimálně se většinou uvádělo osmnáct let, ale i v tomto případě existovaly výjimky. O finanční podporu šlechtičny se staraly obvykle do uzavření jejího sňatku.

Jelikož tyto ústavy v podstatě suplovaly úlohu klášterů zakládaných panovníkem a šlechtou, nepřekvapí, že se inspirovaly klášterním uspořádáním a řádem. V čele jednotlivých ústavů stála v nejlepším případě arcivévodkyně s titulem abatyše, většinou ale představená, vrchní regentka nebo děkanka.²²¹ Šlechtičny žily v budově vyčleněné pro fungování ústavu. Ústavy vyplácely dámě od jejího přijetí rentu, tzv. prebendu, a to buď

²¹⁸ CHARVÁTOVÁ, Jana, *Tereziánský ústav šlechticů v letech 1755-1852*. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2011, s. 10.

²¹⁹ LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má...*, s. 147.

²²⁰ ŽUPANIČ, Jan, *Nová šlechta rakouského císařství*, Agentura Pankrác, s.r.o., Praha 2006, s. 232.

²²¹ *Tamtéž*.

v měsíčních intervalech, nebo jednou ročně. Vyplácená částka se mohla v průběhu let měnit a její vyplácení mohlo dokonce i úplně přestat v okamžiku, kdy dáma z ústavu vystoupila. Zpravidla to bylo z důvodu uzavření sňatku, jednat se ale mohlo i o určitý prohrěšek proti pravidlům ústavu.²²² Od klášterů se lišila tato zařízení v tom, že šlechtičny neskládaly žádné církevní sliby a pokud se chtěly vdát či ústav z jiného důvodu opustit, mohly. Dámy měly obvykle dodržovat určitou barvu oděvu – nejčastěji černá, šedá, popř. i hnědá. Při společenských příležitostech, kterých se mohly účastnit, si na šaty připínaly znak ústavu, jehož byly členkami.²²³ S touto ozdobou na šatech tak navštěvovaly třeba divadelní představení, koncerty či výstavy.

Na území pozdějšího Předlitavska se nacházelo takovýchto ústavů celkem sedm, z toho v českých zemích tři. Nejstarobylější z nich, ústav Panny Marie Školské, vznikl v Brně již v roce 1654. Celkem osmnácti členkám vyplácel roční rentu tisíc zlatých, dalších dvě stě padesát zlatých za rok dostávalo jednadvacet členek-čekatelek, pro které v ústavu nezbylo místo. Existovat oficiálně přestal až v roce 1954.²²⁴ V roce 1701 byl založen ústav U Svatých andělů v Praze na Novém Městě, kam mohla vstoupit minimálně patnáctiletá slečna.²²⁵ Zdejší prebenda znamenala nejprve pro sedmnáct, později pro devatenáct členek, příspěvek celkem šest set třicet zlatých ročně. Slečny měly možnost rozhodnout se o délce pobytu v tomto ústavu, kde se kromě modliteb, exercií, učily psát a číst, a to v jazyce českém a německém, dále se věnovaly kuchařství, počtům, geometrii a dobrým mravům.²²⁶

Své dva starší kolegy ale bez problémů zastínil ústav třetí a také největší, Tereziánský ústav šlechtičen sídlící v Rožmberském paláci na Pražském hradě. Založila jej 22. srpna 1755 sama císařovna Marie Terezie.²²⁷ Všechny uchazečky o vstup do něj musely pocházet z českých panských rodů a dosáhnout alespoň čtyřadvaceti let. Zcela ojedinělé bylo postavení představené ústavu s titulem abatyše. Tuto funkci vždy zastávala některá z arcivévodkyň, která také korunovala českou královnu. Do roku 1918 se jich

²²² CHARVÁTOVÁ, *Tereziánský ústav šlechtičen*, s. 13.

²²³ *Tamtéž*.

²²⁴ *Tamtéž* s. 15.

²²⁵ ECKERT, František, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, Svazek I, reprint z roku 1883, Volvox Globator, Praha 1996, s. 454.

²²⁶ ASSMANN, Jan N., *Bývalý novoměstský ústav šlechtičen U Sv. Andělů v Praze*, in: *Res musei pragensis*, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, ročník IX, číslo 4/1999, s. 2-3.

²²⁷ CHARVÁTOVÁ, *Tereziánský ústav šlechtičen*, s. 15.

v této funkci vystříдалo celkem deset.²²⁸ Pro třicet dam byla připravena apanáž ve výši třináct set zlatých za rok. Prebenda abatyše činila dokonce dvacet tisíc zlatých ročně.²²⁹

5.3.2 Nadace

Stejně jako ústavy šlechticů, také tyto nadace podporovaly neprovdané urozené dámy. Nejstarší nadace vznikaly už v 16. století. Jejich největší rozšíření ale spadalo až do 18. století. V roce 1754 nechala císařovna Marie Terezie vypracovat soupis všech nadací a nařídila nad nimi státní dohled.²³⁰ Přidělení, většinou studijních stipendií, bylo vázáno na příbuzenský vztah k zakladateli nadace nebo na příslušnost ke stavovské obci určité korunní země.²³¹ Většina nadací podporovala pouze chlapce ze zchudlých rodin. Podpoře šlechtických dívek se věnovalo jen šest nadací. Mezi hlavní rozdíly, v nichž se lišily nadace od ústavů šlechticů, patřila možnost bydlet mimo budovu vyhrazenou pro fungování instituce a také schopnost podporovat jen malé množství dam, v omezeném rozsahu a často jen z určitých šlechtických rodů.

Nejstarší a nejpočetnější byla nadace v klášteře voršilek v Praze. Zavazovala se poskytovat celkem jednadvaceti dívkám ve věku od sedmi let podporu z různých finančních zdrojů (devět míst patřilo k hraběcí schönborské nadaci, dalších devět platila nadace svobodných pánů Skronských, tři místa nadace Wiederská). Zakladatelka nadace, hraběnka Terezie Pöttingenová, si přála, aby přednostní právo pro získání podpory z této nadace, měli členové a příbuzní rodin Pöttingů, Michnů, Lažanských, Malovců, Enisů nebo Maciniů.²³² Od roku 1774 existovala nadace zajišťující tři místa u anglických panen. Jedno místo zajistili od roku 1818 i hrabata Kurzové v Sankt Pölten. Z dam zmíněných v této práci se do nadační činnosti zapojila třeba Marie Anna ze Schwarzenbergu, rozená z Hohenfeldu. Ta založila nadační místo v klášteře saleziánek ve Vídni.²³³

²²⁸ ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 234.

²²⁹ JITSCHINSKY, Ferdinand, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k. k. thesesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten*. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Gottlieb Haase Söhne, Prag 1855, s. 9.

²³⁰ ŽUPANIČ, *Nová šlechta*, s. 240.

²³¹ *Tamtéž*.

²³² *Tamtéž*, s. 241.

²³³ *Tamtéž*.

6 Závěr

18. a 19. století přineslo kromě řady zvratů v oblasti politické i bezpočet změn na poli společenském a kulturním. Po barokní zbožnosti se Evropou začalo šířit svobodomyšlné osvícenství, které více než v božskou autoritu věřilo v rozum, pokrok a vědecké poznání. Osvícenství způsobilo doslova převrat v dosavadním myšlení. Díky osvícenskému absolutismu se reformovaly nejrůznější oblasti života. Jednou z nich bylo také školství. Jelikož výchova a vzdělání představovaly garanty pokroku, zavedla Marie Terezie pro děti obou pohlaví i z těch nejnižších vrstev společnosti povinnost navštěvovat veřejnou školu, soukromou školu nebo musely být děti prokazatelně vzdělávány doma. Ve šlechtickém prostředí představovalo domácí vzdělávání již tradiční formu získávání znalostí. A zároveň působilo do určité míry exkluzivně, čímž umožňovalo šlechtě odlišit se od ostatních společenských vrstev.

Mezi urozenými se dostávalo téměř stejné pozornosti výchově a vzdělávání dívek a chlapců. Výchova patřila spolu se vzděláním k základním stavebním kamenům při utváření šlechtické osobnosti. Podílela se na tom celá řada služebnictva, od chův, vychovatelek a guvernantek až k učitelům. Na výchovu pochopitelně dozírali také rodiče, jimž ale časté cesty a společenské povinnosti neumožňovaly dohlížet na výchovu svých potomků každodenně. Šlechtické dámy, které přijaly za své osvícenské ideály mateřství, se ale snažily působit na výchovu svých potomků i na dálku. Své výchovné postoje a myšlenky zaznamenaly ve výchovných instrukcích, určených jak pro vychovatelky, které měly výchovu dětí zajišťovat, tak je mohly využít i již dospělé děti šlechtíčen pro výchovu svých vlastních synů a dcer. Výchova dívek si kladla za cíl vštípit jim vybrané chování a reprezentativní vystupování, aby výborně zvládaly plnit úlohu dobré manželky, matky, urozené hospodyně a hostitelky.

Kromě pečlivé výchovy se dostávalo šlechtickým ratolestím i prvotřídního vzdělání. Se systematickým vzděláváním se v tomto prostředí začínalo zhruba mezi pěti až šesti lety věku dítěte. V tento okamžik se od sebe oddělovaly světy chlapců a dívek, každé pohlaví bylo totiž dále vedeno trochu jiným směrem. Šlechtičny si osvojovaly znalost cizích jazyků, jak slovem, tak písmem. Musely se naučit hrát na hudební nástroj, nejčastěji klavír, v ideálním případě také zpívat. Učily se kreslit a malovat. S výukou tance se obvykle pojilo také získávání vytříbeného společenského chování. Pečlivě vybíraná literatura sloužila jednak k rozšiřování znalostí z nejrůznějších oborů, na druhé straně napomáhala

k obohacení slovní zásoby. Nezanedbatelný význam byl totiž ve šlechtickém prostředí přisuzován umění napsat stylisticky a jazykově vytříbený dopis. Korespondence představovala často jedinou možnost, jak udržovat kontakt s příbuznými v jiné zemi, či na cestách a dopisy se psaly takřka neustále. Ke vzdělání urozené dámy náleželo taktéž získání znalostí potřebných k vedení účetnictví a zajištění chodu šlechtické domácnosti.

Poté, co si mladá dáma prošla tímto prvním stupněm svého vzdělání, čekala ji ještě, viděno dnešní optikou, jakási střední škola s maturitou. Jednu z variant, jak zakončit dívčí vzdělání, představoval pobyt v klášterní škole. Šlechtičny si zde ještě více prohlubovaly dosud nabitě znalosti a to prakticky odtržené od rodiny, což jistě mohlo napomoci i jejich určitému osamostatnění. Zhruba od konce 18. století se ve výchově dívek rozšířila obliba vyrážet na vzdělávací cestu po Evropě. Dívčí „kavalírská“ cesta vedla nejčastěji do frankofonních oblastí. Za doprovodu matky a často i dalších příbuzných mohla mladá dáma ověřit své dosud získané vědomosti v praxi. Mezi častý program patřila návštěva galerií, divadelních představení a koncertů. Osvícení cestovatelé doporučovali také navštívit prostředí nižších sociálních vrstev – nemocnice, chudobince a tak dále, kde mohly dostat dámy prostor pro projev sociálního citění, k němuž byly vedeny.

Po završení systematické výchovy a vzdělání byla šlechtična připravena uzavřít sňatek a založit vlastní rodinu. Ač po manželství a povití potomků jistě většina z urozených dam toužila, ne všem se toto přání splnilo. Rodinný rozpočet často nestačil na vyplacení věna pro všechny narozené dcery, se kterým by měly šanci na uzavření stavovsky přiměřeného manželství. K podpoře neprovdaných šlechtičen nebo dam ze zchudlých šlechtických rodů, které nechtěly klesnout na společenském žebříčku, sloužily ústavy šlechtičen a různé nadace. Podporu pouze malého počtu dam zajišťovaly nejčastěji formou studijního stipendia nadace. Velkorysejší zabezpečení poskytovaly ústavy šlechtičen. K měsíční či ročně vyplácené rentě se mohly dostat pouze ty šlechtičny, které prokázaly dostatečně urozený původ, byly svobodné a neměly dostatek finančních prostředků potřebných k vedení života na přijatelné úrovni. Pokud se dámě po vstupu do ústavu podařilo vdát se, její místo ihned obsadila další čekatelka, jež také doufala v uzavření manželství a zlepšení své životní situace. Řadě šlechtičen se to nikdy nepodařilo.

Ve své bakalářské práci jsem se pokusila shrnout, jak vypadala výchova a vzdělávání šlechtičen v 18. a 19. století v českých zemích v rodinách předních šlechtických rodů.

Nesnažila jsem se o žádné inovativní přístupy. Šlo mi především o vytvoření uceleného souboru informací týkajících se jak výchovy, tak vzdělání, které by mohly pomoci dalším badatelům zajímajícím se všeobecně o život šlechty či konkrétně o výchovný a vzdělávací proces v této sociální vrstvě. Jsem si vědoma toho, že téma práce by se dalo propracovat ještě mnohem hlouběji a důkladněji, např. prostřednictvím zkoumání výchovy a vzdělávání ve šlechtických rodech, které nepatřily mezi elitu tehdejší společnosti, rovněž přínosné by bylo jistě i větší využití pramenů. Doufám však, že i přes toto omezení bude má práce alespoň trochu přínosná a napomůže k rekonstrukci každodennosti a pochopení ideových hodnot šlechtické společnosti.

7 Seznam literatury a pramenů

Nevydané prameny

Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter u Nepomuku, fond Rodinný archiv Windischgrätz, inv. č. 1680, karton č. 421, Školní sešity, poznámky

Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter u Nepomuku, fond Rodinný archiv Windischgrätz, inv. č. 1682, karton č. 442, Deníky Eleonora (1806 – 1833)

Vydané prameny

LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*. Krátká cesta životem a Evropou, Scriptorium, Praha 2006

Literatura

ASSMANN, Jan N., *Bývalý novoměstský ústav šlechticů U Sv. Andělů v Praze*, in: *Res musei pragensis*, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, ročník IX, číslo 4/1999, s. 1-7

BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P., *Velké dějiny země koruny české*, Svazek X., 1740 – 1792, Paseka, Praha – Litomyšl, 2001

BENEŠOVÁ, Jitka a kol., *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*, Svazek 1, A/B, Diderot, Praha 1999

BENEŠOVÁ, Jitka a kol., *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*, Svazek 2, C/F, Diderot, Praha 1999

BEZECNÝ, Zdeněk, *Příliš uzavřená společnost*. Orličtí Schwarzenbergové a šlechtická společnost v Čechách v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice 2005

BLÁHOVÁ, Kateřina (ed.), *Komunikace a izolace v české kultuře 19. století*, Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 8. - 10. března 2001, KLP, Praha 2002

CERMAN, Ivo – VELEK, Luboš (Hg.), *Adelige Ausbildung*. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen, Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, München 2006

CERMAN, Ivo, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2010

- CERMAN, Ivo, *Šlechtická kultura v 18. století*. Filozofové, mystici, politici, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011
- CIPRO, Miroslav, *Průvodce dějinami výchovy*, Panorama, Praha 1984
- ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajištění historiografie*. Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27. - 28. dubna 2006, Univerzita Pardubice, Pardubice 2006
- DIEMEL, Christa, *Adelige Frauen im bürgerlichen Jahrhundert*. Hofdamen, Stiftsdamen, Salondamen 1800 – 1870, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1998
- DVOŘÁČEK, Jiří, *Kompendium pedagogiky*, Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, Praha 2009
- ECKERT, František, *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*, Svazek I, reprint z roku 1883, Volvox Globator, Praha 1996
- HROCH, Miroslav a kol., *Encyklopedie dějin novověku 1492 – 1815*, Libri, Praha 2005
- JITSCHINSKY, Ferdinand, *Kurze Darstellung der Gründung und des Bestandes des k. k. thesianischen adeligen Damenstiftes am Prager Schlosse bis auf die gegenwärtige Zeit, nebst den wichtigsten geschichtlichen Momenten*. Zu dessen hundertjähriger Gründungsjubelfeier im Jahre 1855, Gottlieb Haase Söhne, Prag 1855
- KNOZ, Tomáš – DVOŘÁK, Jan (edd.), *Šlechta v proměnách věků*, Matice moravská, Brno 2011
- LENDEROVÁ, Milena – BEZECNÝ, Zdeněk – KUBEŠ, Jiří (edd.), *Proměny elit v moderní době*. Sborník k narozeninám docenta Roberta Saka, Historický ústav Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice 2003
- LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ, Jana – MAUR, Eduard (eds.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2009
- LENDEROVÁ, Milena – RÝDL, Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Paseka, Praha – Litomyšl 2006
- LENDEROVÁ, Milena (ed.), *Eva nejen v ráji*. Žena v Čechách od středověku do 19. století, Karolinum, Praha 2002
- LENDEROVÁ, Milena, *A ptáš se, knížko má... Ženské deníky 19. století*, Tritton, Praha 2008
- LENDEROVÁ, Milena, *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století, Mladá fronta, Praha 1999

- LENDEROVÁ, Milena, *Matka, dcera, vnučka* (Filippina, Elisa, Tekla). Dny všední i sváteční tří dam schlikovského rodu, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. Vlastivědný sborník, svazek 15, Státní okresní archiv Semily, Semily 2002, s. 43-68
- LENDEROVÁ, Milena, *Tragický bál*. Život a smrt Pavlíny ze Schwarzenbergu, Paseka, Praha – Litomyšl 2004
- MAŠEK, Petr – TURKOVÁ, Helena, *Zámecké, hradní a palácové knihovny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. K výstavě 50 let oddělení zámeckých knihoven Knihovny Národního muzea 1954 – 2004, Muzeum knihy Žďár nad Sázavou, květen – říjen 2004, Národní muzeum, Praha 2004
- MAŠEK, Petr, *Modrá krev*. Minulost a přítomnost šlechtických rodů v českých zemích, Mladá fronta, Praha
- MATĚJČEK, Jiří, *Šlechta v českých zemích v 19. století (První pokus o přehled)*, in: Slezský sborník, ročník 98, číslo 4, Slezský ústav SZM v Opavě 2000, s. 279-299
- PÁNEK, Jaroslav – TŮMA, Oldřich a kol., *Dějiny českých zemí*, Karolinum, Praha 2008
- PAVLATOVÁ, Ludmila, *Dvoji pojednání o výchově šlechtické mládeže koncem 18. a počátkem 19. století: Franz Joseph Graf von Kinsky a Ignaz Wildner von Maithstein*, in: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (eds.), *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 7.1, Slezský ústav SZM, Opava-Ústav hospodářských a sociálních dějin UK, Praha-CLEO, pracoviště historické sociologie, Kutná Hora, Opava-Praha-Kutná Hora 1997, s. 139-163
- PAVLATOVÁ, Ludmila, *Pravidla šlechtické výchovy na konci 18. a na začátku 19. století*, in: MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří (eds.), *Studie k sociálním dějinám 19. století*, 7.1, Slezský ústav SZM, Opava-Ústav hospodářských a sociálních dějin UK, Praha-CLEO, pracoviště historické sociologie, Kutná Hora, Opava-Praha-Kutná Hora 1997, s. 59-64
- SKŘIVAN, Aleš, *Lexikon světových dějin 1492 – 1914*, Nakladatelství Aleš Skřivan ml., Praha 2002
- STEKL, Hannes, *Österreichs Aristokratie im Vormärz*. Herrschaftsstil und Lebensformen der Fürsten Häuser Liechtenstein und Schwarzenberg, Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973
- VEBER, Václav a kol., *Dějiny Rakouska*, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002
- ŽUPANIČ, Jan, *Nová šlechta rakouského císařství*, Agentura Pankrác, s.r.o., Praha 2006

Bakalářské a diplomové práce

BADALOVÁ, Marie, *Sestra slavných bratrů: Eleonora Žofie ze Schwarzenbergu (1783 – 1846)*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2003

BUDÍKOVÁ, Alena, *Výchova šlechtice v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2001

DIEWOKOVÁ, Tereza, *Obraz matky a mateřství v dílech Jeana Jacquesa Rousseaua*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2000

DOKOUPILOVÁ, Petra, *Život šlechtičny v 19. století*. Eleonora hraběnka z Kounic. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně, Brno 2008

CHARVÁTOVÁ, Jana, *Tereziánský ústav šlechticů v letech 1755 – 1852*. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2011

KADLECOVÁ, Markéta, *Gabriela Buquoyová, život neprovdané dámy v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2004

KULHÁNKOVÁ, Petra, *Marie Eleonora Windischgrätzová. Život šlechtičny v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2005

MRÁZEK, Štěpán, *Výchova a cestování schwarzenberských šlechticů na přelomu 18. a 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2000

MYŠKOVÁ, Klára, *Kněžna Vilemína ze Schwarzenbergu. Obraz šlechtičny v druhé polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2001

NOVOSADOVÁ, Hana, *John Locke o výchově*. Bakalářská práce. Univerzita Pardubice, Pardubice 2010

ONDŘÁŠKOVÁ, Jana, *Hraběnka Anna Marie Thun-Hohensteinová ve světle svého osobního deníku*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2006

SEKYROVÁ, Jana, *Eliška Šliková, život neprovdané šlechtičny v první polovině 19. století*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2006

ZELÉNÁ, Pavla, *Proměny francouzské společnosti očima šlechticů z habsburské monarchie na konci 18. a na počátku 19. století*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2010

8 Obrazové přílohy

Obr. 1 Výchovný spis „*Instruction pour Sophie*“ sepsaný hraběnkou Marií Františkou Leopoldinou z Windischgrätzu, rozenou z Arenbergu (1751 – 1812) pro její dceru Sophii Ludowiku.²³⁴

Obr. 2 Albertina Hoßnerová, vychovatelka v rodině Josefa II. ze Schwarzenbergu (1769 – 1833) a Pavlína ze Schwarzebergu, rozené z Arenbergu (1774 – 1810). Patrně kresba jejich dcery Marie Pavlína (1798 – 1821).²³⁵

Obr. 3 Rozvrh hodin Marie Eleonory z Windischgrätzu, rozené ze Schwarzenbergu (1796 – 1848) z roku 1807.²³⁶

Obr. 4 Rozvrh hodin Marie Pavlína Schönburg – Hartenstein, rozené ze Schwarzenbergu (1798 – 1821) z roku 1807.²³⁷

Obr. 5 Děti Pavlína a Josefa ze Schwarzenbergu při hodině kreslení s malířem Ferdinandem Runkem (1764 – 1834). Kresba Marie Eleonory z února 1814.²³⁸

Obr. 6 Kresba Pavlína ze Schwarzenbergu pro její dceru Marii Matyldu (1804 – 1886) vložená do dopisu z 29. ledna 1810.²³⁹

Obr. 7 Titulní strana alba leptů Pavlína ze Schwarzenbergu z roku 1804.²⁴⁰

Obr. 8 Sešit Marie Eleonory z Windischgrätzu z roku 1806 sloužící k procvičování psaní.²⁴¹

Obr. 9 Ukázka poznámek Marie Eleonory z Windischgrätzu z dějin Dánska, Švédska a Norska.²⁴²

²³⁴ CERMÁN, Ivo, *Habsburgischer Adel und Aufklärung*. Bildungsverhalten des Wiener Hofadels im 18. Jahrhundert, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2010, s. 403.

²³⁵ LENDEROVÁ, Milena, *Tragický bál*. Život a smrt Pavlína ze Schwarzenbergu, Paseka, Praha – Litomyšl 2004, s. 155.

²³⁶ Státní oblastní archiv v Plzni, pobočka Klášter u Nepomuku, fond Rodinný archiv Windischgrätz, inv. č. 1680, karton č. 421, Školní sešity, poznámky (dále SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz).

²³⁷ *Tamtéž*.

²³⁸ LENDEROVÁ, *Tragický bál*, s. 157.

²³⁹ *Tamtéž*, s. 242.

²⁴⁰ *Tamtéž*, s. 236.

²⁴¹ SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz, inv. č. 1680, karton č. 421, Školní sešity, poznámky.

²⁴² *Tamtéž*.

Obr. 10 Ukázka z deníku Marie Eleonory z Windischgrätzu ze vzdělávací cesty do Bruselu zahájené v roce 1806.²⁴³

Obr. 11 Ukázka psaní napříč přes již napsaný text v dopise Gabriely ze Schwarzenbergu (1825 – 1843) bratrovi z 3. prosince 1840.²⁴⁴

Obr. 12 Kresba tužkou ve skicáři Gabriely ze Schwarzenbergu. Sourozenci – „admirál“ Karel a „generálová“ Gabriela.²⁴⁵

Obr. 13 Kresba tužkou ve skicáři Gabriely ze Schwarzenbergu. Studie dvou žen, patrně kopie obrazu v některé z nizozemských obrazáren.²⁴⁶

Obr. 14 Novoměstský ústav šlechtičen U Sv. Andělů v Praze na Dobytčím trhu, rytina F. B. Wenera, kolem roku 1740.²⁴⁷

²⁴³ SOA Plzeň, pobočka Klášter u Nepomuku, RA Windischgrätz, inv. č. 1682, karton č. 442, Deníky Eleonora (1806 – 1833).

²⁴⁴ LENDEROVÁ, Milena – PLŠKOVÁ, Jarmila (ed.), *Gabriela ze Schwarzenbergu*. Krátká cesta životem a Evropou, Scriptorium, Praha 2006, s. 331.

²⁴⁵ *Tamtéž*, s. 410.

²⁴⁶ *Tamtéž*, s. 414.

²⁴⁷ ASSMANN, Jan N., *Bývalý novoměstský ústav šlechtičen U Sv. Andělů v Praze*, in: *Res musei pragensis*, Měsíčník Muzea hlavního města Prahy, ročník IX, číslo 4/1999, s. 2.

1

Instruction pour Sophie

Je vous ai marié, bien jeune ma chère Esprit
et je vous lâche de surplus en partie à votre
surprenance, en vous laissant dans un premier
morale pratique vos principaux devoirs, pour
que vous puissiez quoique jeune, être raisonnable
dans la science ^{vos} d'époux, ce qui est toujours un
vrai malheur; & ne sont pas seulement les ^{de grandes fautes et} erreurs
mais ^{aussi} les fautes, les mal-accidents, qui influent
quelquefois sur la suite de votre vie d'une manière
très fâcheuse, très difficile à réparer. Le plus sûr mo-
yen de éviter ces fautes et des regrets est de vivre
Chrétiennement et raisonnablement, ayant le
bon de Dieu dans une famille pieuse et sainte en
remerciant Dieu et le prier qu'il vous fasse profiter
de ce moyen de salut, et que les pratiques de
piété contribuant à perfectionner les bonnes
qualités qu'il a mises en vous et à corriger
vos

Obr. 1

Obr. 2

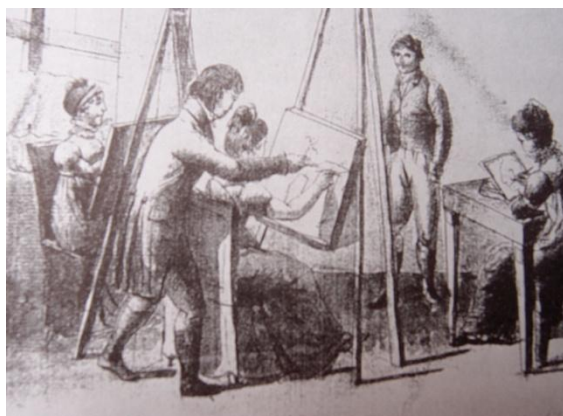
Sunday Monday Tuesday Wednesday Thursday Friday
 8 Lichtka 8 Lichtka 8 Lichtka 8 L 8 L 8 L
 9 1/2 Clavim 9 1/2 Mellef. 9 1/2 Clavim 9 1/2 Mellef. 9 1/2 Clavim 9 1/2 Mellef.
 10 1/2 Francois 10 1/2 Clavim 10 1/2 Francois 10 1/2 Clavim 10 1/2 Francois 10 1/2 Clavim
 12 Promenade 12 Promenade 12 Pro 12 Pro 12 Promenade 12 Promenade
 2 Dinner 2 D. 2 D. 2 D. 2 D. 2 D.
 3 Abbi. Int. 3 Dance 3 Abbi. 3 Abbi. 3 Abbi. 3 Dance
 5. ~~hairsaground~~ 5. fiddleg 5. M. G. 5. fiddleg 5. M. G. 5. fiddleg
 6. fiddleg 6. D. fin 6. fiddleg 6. Dance 6. fiddleg 6. Dance

9⁶ 1807

Obr. 3

Lundy	Mandj.	Mercredi	Jeudy	Vendredi	Samedi
8 Lichtka	8 Lichtka	8 Lichtka	8 Lichtka	8 Lichtka	8 Lichtka
9 1/2 travail	9 1/2 Clavain	9 1/2 travail	9 1/2 Clavain	9 1/2 travail	9 1/2 Clavain
11 Korn	10 1/2 francais	11 Korn	10 1/2 francais	11 Korn	10 1/2 francais
12 Promenad	12 P.	12 P.	12 P.	12 P.	12 P.
2 Diner	2 D.	2 D.	2 P.	2 P.	2 P.
3 Abbe h.	3 Diner	3 Ristik.	3 Ristik	3 Abbe	3 Diner
5 Clavain	5 P.egg	5 Clavain	5 P.egg	5 Clavain	5 P.egg
6 P.egg	6 Ristik.	6 P.egg	6 Diner	6 P.egg	6 Ristik

Obr. 4

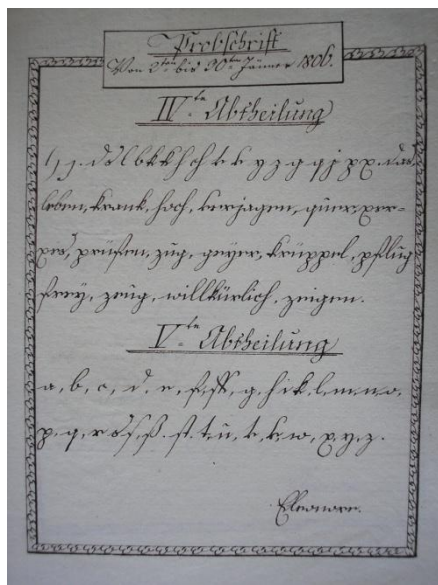
Obr. 5

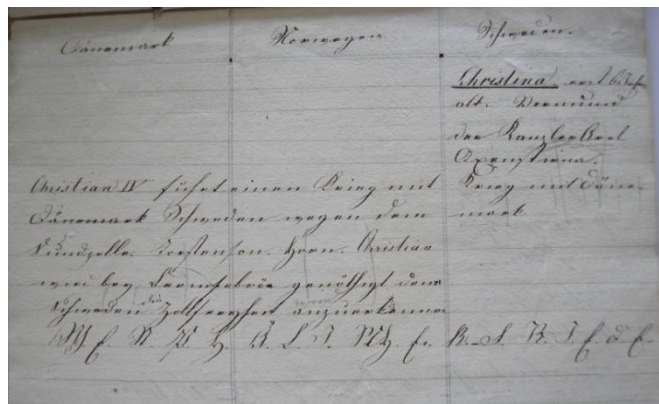
Obr. 6

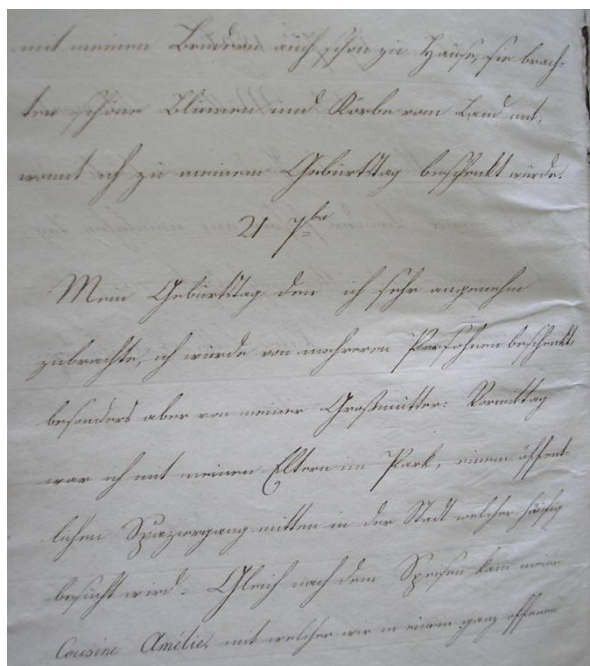
Obr. 7

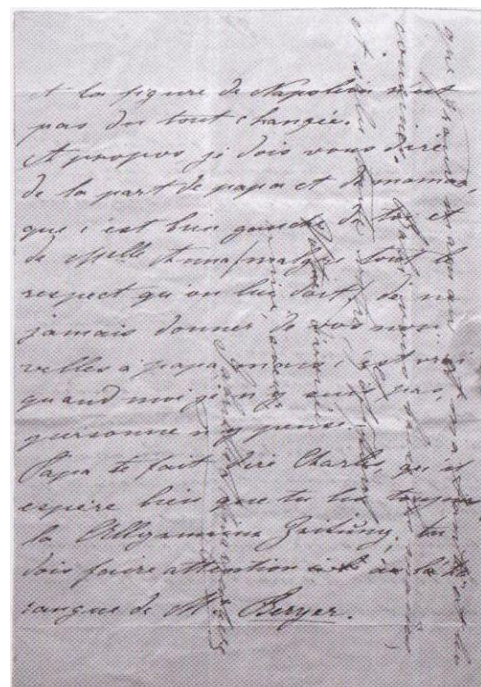
Obr. 8

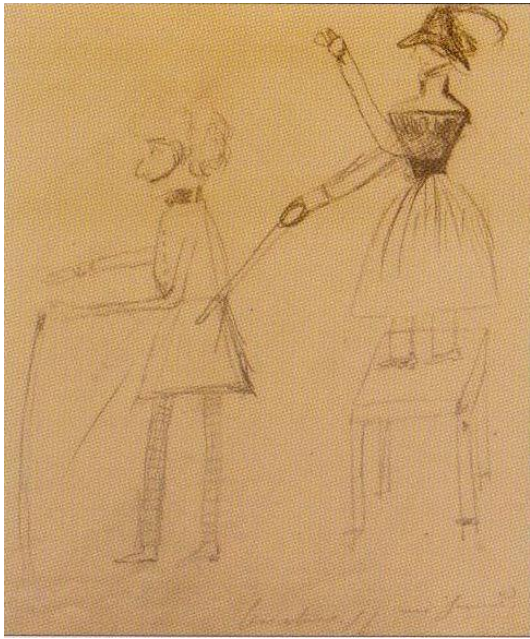
Obr. 9

Obr. 10

Obr. 11

Obr. 12

Obr. 13

Obr. 14